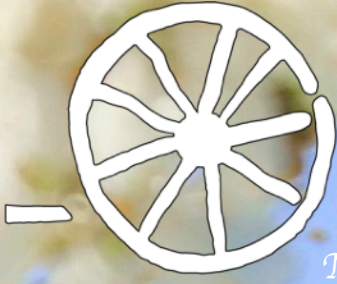

Nr 27 - Mars 2023

drablorikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

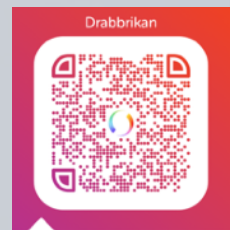
I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3-8 - Nevopan - Nyheter
- Sid 9-16 - Den romanitalande soldaten vid Svea livgarde – av Jon Pettersson
- Sid 17-21 - Lite om de mina och farbror Olle – Glen Karlsson
- Sid 22-25 - Om resande och vitesförbudet – av Arvid Bergman
- Sid 26-31 - Hemortsrätt, folkbokföring och fattigvård – av Urban Lindqvist
- Sid 32-36 - Steriliseringar i Socialstyrelsens arkiv – 1947-1952 – av Arvid Bergman
- Sid 37-41 - Följer vår språkvårdande myndighet ISOF lagarna i fråga om hur romani chib benämns? – Jon Pettersson
- Sid 42 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Åsögatan 140, 116 24 Stockholm.

Omslagsfoto Sandra Englund
 Ansvarig utgivare Arvid Bergman
 Redaktörer Jon Pettersson & Arvid Bergman
 ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Under de senaste tre åren har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat. Våra mätningar indikerar omkring tretusen läsare per nummer.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

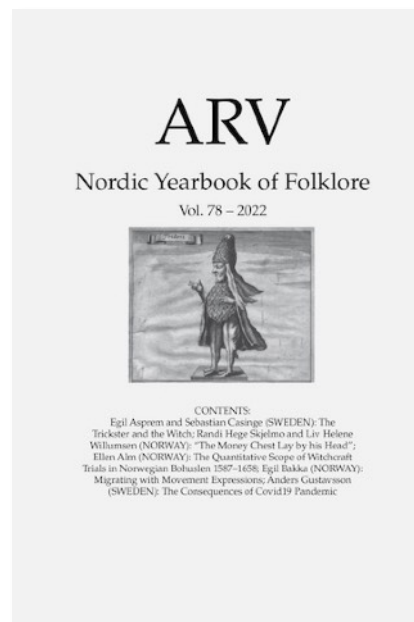
Våra forskningsfynd synliggörs i anrik skrift

I Drabbrikan nr 15 skrev Sebastian Casinge artikeln "Det äldsta föremålet med romsk koppling i Europa?". Artikeln baserades på hans egen och vår gemensamma forskning om den romanitalande Anna Maria Adamsdotter och hennes överlevnadsstrategier under tidigt 1700-tal.

Nu har forskningen burit ytterligare frukt i samverkan med Egil Asprem, professor i religionshistoria vid Stockholms universitet. Tillsammans har de publicerat artikeln *The Trickster and the Witch*, där ett föremål som idag befinner sig på Nordiska museet i Stockholm står i centrum. Föremålet - en liten dödskalle skuren i ben - har traditionellt presenterats som en artefakt från de svenska häxprocesserna. Asprem och Casinge redogör för hur denna falska bakgrundshistoria vuxit fram och argumenterar övertygande för att föremålet har en helt annan historia. Utifrån arkivfynd och gedigen efterforskning menar författarna att dödskallen härrör från Anna Maria Adamsdotter. I en rättegång i Karlskrona 1709 beskrev hon nämligen i detalj ett snarlikt föremål och hur hon använde det. Adamsdotter tillverkade sådana "formerade ben" bland annat för att inbilla bönder som hade olycka i sina fähus att de var utsatta för onda människors magiska tilltag. Efter att ha övertygat bönderna om detta kunde hon genom sina magiska konster komma till rätta med problemet och återställa lyckan. Denna typ av magi har i äldre tid förekommit som inkomstkälla bland resandekvinnor i Sverige vilka slagit mynt av magiska föreställningar som funnits hos allmogen. I

artikeln presenteras även senare belägg från Tyskland och Polen för liknande föremål som visar att detta är en tradition som funnits spridd bland romska grupper i stora delar av Europa och brukats under mycket lång tid.

Artikeln är publicerad i ARV - Nordic Yearbook of Folklore och finns att läsa gratis som pdf här: <https://kgaabokorder.se/en-US/article/4655/arv-nordic-yearbook-of-folklore-vol-78-20>.

/Redaktionen

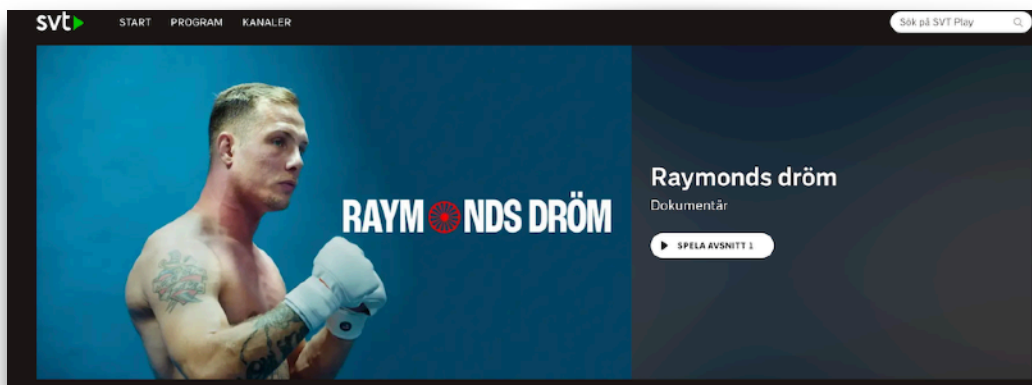
Historiska berättelser illustrerade

Vi har ingått ett samarbete med tecknarduon Raymond och Mona Husac. Under det kommande året ska vi pröva på att illustrera delar av våra historieartiklar. De båda är annars engagerade med att teckna Margit Sandemos bokserie *Sagan om isfolket* – en boksvit som sträcker sig över hela 47 böcker. Illustrationerna ska baseras på hur samtiden som beskrivs i de aktuella källor artiklarna är baserade på såväl som i andra historiska källor. Detta för att dels ge läsarna en bild av hur det kunde se ut i situationerna vi skriver om och dels ge prova på och utveckla nya metoder. Under året

kommer vi att träffas och göra djupdykningar i olika historiska källor för att lägga grund för att illustrationerna ska ha ett stort mått av autenticitet.

Denna första gång tar vi avstamp i historien om den till Pommern utvisade grenadjären och "zigenaren" Jakob Helsing. En man som enligt de ganska få kända historiska källor där han figurerar av allt att döma levde ett händelserikt liv. Som Raymond efter att ha läste utkastet till artikeln uttryckte det: *Den historien hade varit perfekt för en Hollywood-film!*

/Redaktionen

Ny dokumentär i fyra delar om resandetchavo

Tidigare har vi skrivit om Raymond Johanssons som skulle göra proffsdebut som MMA-fighter. Han har tidigare varit med i tre SVT-produktioner och nu syns han återigen i TV-rutan i en dokumentärserie på fyra avsnitt, på vardera trettio minuter, som handlar om honom. I dokumentären följer filmarna Raymond genom hans vardag och på vägen mot proffsdebuten. Han delar med sig av sin historia, om uppväxten som präglades av att slussas mellan olika familjehem. Trots detta möter tittarna en ung man med glimten i ögat, som är humoristisk, lugn och som öppen hjärtligt delar med sig av sig själv. När han släpper in tittarna i sitt liv idag får de träffa hans dottern till hans bortgångne tränare och mentor, som idag är hans fru och deras två barn. Vi

får möta hans vänner, träningspartners, släkting i Göteborg och brodern Sonny, som spelar och sjunger gamla resandevisor i sin egen lite latino-influerade tappning och med en sångstil som många av oss känner igen som horrrta romano.

Raymond berättar om sina upp- och nedgångar, och delar med sig av sina tankar och sina drömmar. Det är också drömmen att bli proffs som är själva kärnan i serien, som heter RAYMONDS DRÖM.

Serien finns att se på [SVTplay.se](https://svtplay.se) och är väl värd att se, så minna den inte!

/Redaktionen

Europarådets rådgivande kommitté för ramkonventionen besökte Sverige

---

Vid millennieskiftet erkände Sverige fem nationella minoriteter. Erkännandet hänger samman med att Sverige skrev under och ratificerade den så kallade ramkonventionen. Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter är ett juridiskt dokument som har skapats av Europarådet i syfte att skydda minoritetsgrupper i olika länder. De fem nationella minoriteterna i Sverige är sverigefinnar, tornedalingar, romer, judar och samer som också är ett urfolk. Samtidigt erkände Sverige även fem nationella minoritetsspråk, som är finska, meänkieli, romani chib, jiddisch och samiska. Detta erkännande grundar sig på att Sverige skrev under och ratificerade den så kallade språkstadgan eller "Europeisk stadga för landsdels- eller minoritetsspråk" som den egentligen heter.

Europarådet har för närvarande 46 medlemsstater från Azerbajdzjan i öster till Island i väster. De flesta av dessa har skrivit under och ratificerat ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter medan drygt hälften har skrivit under och ratificerat den europeiska stadgan för landsdels- eller minoritetsspråk.

Genom ratificerandet av de juridiska dokumenten åtar sig medlemsländerna att följa och förverkliga vad som står i både språkstadgan som ramkonventionen. För att kontrollera om länderna gör detta åker med jämna mellanrum kommittéer från Europarådet runt och besöker länderna. Dessa kommittéer kallas översatt till svenska "Den rådgivande kommittén för ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter" och "Expertkommittén för europeisk stadga för skydd av landsdels- eller minoritetsspråk". Var och en av kommittéerna består av oberoende experter från olika länder som har ratificerat de juridiska dokumenten.

I början av mars kom kommittén för ramkonventionen på besök till Sverige. Under några dagar hölls ett antal möten där kommittén träffade personer och organisationer från myndigheter, public service och de olika nationella minoriteterna. På eftermiddagen den 9 mars var det ett möte i Stockholm mellan kommittén och inbjudna företrädare för den nationella minoriteten romer. Kommittén representerades av tre experter: Teymur Malik-Aslanov från Azerbajdzjan, Oliver Loode från Estland och Emma Lantschner från Italien. Därtill deltog även en tjänsteperson från Europarådet som heter Michaël Guet och som arbetar som administratör och rådgivare i frågor som rör romska grupper.

Från den nationella minoriteten romer i Sverige deltog följande åtta personer vid mötet:

Rosario Taikon från föreningen "É Romani Glinda",

Michel Demetri från "Romers rättigheter i samhället riksförbund",

Rafael Szoppe, brobyggare i Stockholms stad

Angelina Dimiter-Taikon från "Minoritetsnytt",

Diana Nyman från "Romer, kultur, fritid, kunskap och tolerans",

Rosita Grönfors från "Internationellt rom och resande kvinnocenter",

Tiberiu Lacatus, som enskild romsk aktivist och jag själv som representant för "Frantzwagner Sällskapet".

Vid mötet fanns två tolkar som tolkade mellan svenska och engelska för dem som behövde det samt en journalist från Radio romano vid Sveriges radio.

Mötet hölls i ett litet konferensrum, som låg innanför en restaurang på fjortonde våningen på Hobo hotell i Stockholm. Ämnet för mötet var frågor som rör den nationella minoriteten romer. Vid mötets början överlämnade jag en skrivelse undertecknad av Frantzwagner Sällskapets ordförande Jon Pettersson till kommittén. Skrivelsen innehåller synpunkter gällande bristen på inflytande i frågor som rör oss, såsom forskning och namnet på vårt språk. Mötet började med en presentationsrunda där var och en uppgav sitt namn och vilken grupp inom den nationella minoriteten romer man tillhör samt litegrann kring sitt engagemang i minoritetsfrågor.

Kommittén var ganska påläst, lyhörd, nyfiken och gav ett professionellt intryck. Vi övriga som satt runt bordet lyfte olika frågor rörande bl.a. inflytande, samråd med myndigheter, språkrättigheter och sociala frågor. Kommittén fick höra om både högt och lågt och några påståenden var lite väl tillspetsade. Det hade varit bra om vi minoritetsrepresentanter hade träffats inför mötet för att förbereda något slags gemensamt uttalande. Det hade vi tyvärr inte gjort och detta märktes på mötet, där vi minoritetsrepresentanter stundtals uttryckte oss ganska olika om samma saker. De frågor som dryftades på mötet kretsade nästan bara kring kritik mot myndigheter och samhälle. Det nämndes endast ett fåtal exempel på positiva saker. För att göra en lång historia kort kan man säga att det målades upp en brokig men mestadels negativ bild av Sverige och den nationella minoriteten romer. Kommittén tog till sig och antecknade vad som sades och ställde emellanåt följdfrågor. Det som diskuterades på mötet skall inkluderas i deras rapport om hur Sverige lever upp till sina minoritetspolitiska åtaganden i förhållande till ramkonventionen. Rapporten beräknas bli klar inom ett år och vi kommer då skriva om dess innehåll här i Drabbrikan.

Robert Brisenstam

Möte med vår nya kulturminister

Den 13 februari anordnade regeringskansliet ett möte mellan min.romers organisationer och vår nya kulturminister Parisa Liljestrand, som för första gången på länge hölls fysiskt i Stockholm. Vid mötet fick deltagarna möjlighet att ställa frågor som rör minoritetspolitikens delområden språk och kulturell identitet, inflytande och delaktighet samt diskriminering och utsatthet. Frågor kunde skickas in i förväg, men endast en deltagare hade gjort så. Frantzwagner Sällskapet hade endast en väldigt enkel men ändå viktig fråga. Den kunde lika väl tas upp under sista punkten för dagen, övriga frågor.

Efter att i mindre grupper ha slussats in genom säkerhetskontrollerna på Kulturdepartementet, samlades deltagarna över typisk svensk fika, en kopp kaffe och kanelbulle. Något före utsatt tid anlände kulturdepartementets delegation med sekreterare, rådgivare och tjänstepersoner samt inte minst statsrådet själv. Mötet inleddes med en kort presentationsrunda. De närvarande presenterade sig själva och berättade vilken roll man hade samt vem man företrädde. När en av deltagarna frågade om hon fick lov att ta foto bjöd statsrådet på sig själv och skämtade om att hennes armar är för korta för att hon ska kunna ta bra "selfies".

Mötesdeltagarna var Erland Kaldaras, oklart om han för dagen representerade Romska kulturcentret i Malmö eller Romska ungdomsförbundet. Marcela Kovacova från Göteborgsföreningen Trajosko Drom och David Demetri den Internationella Romska Evangeliska Missionen, som är förening, trossamfund och riksförbund. Jon Pettersson företrädde Frantzwagner Sällskapet. Flera av deltagarna är anställda i olika kommuner och arbetar då med frågor som rör min.romer. Då i synnerhet socialt utsatta romer. Bland dem var Gregor Kwiek, som är romsk brobyggare i Huddinge kommun och företrädare för Romano Pasos Research Centre. Abedin Denaj är anställd vid Språkcentrum för Romani chib vid ISOF och

företrädare för Gävleborgs Romska internationella Förening. Nina Lundberg från Riksförbundet Roma Institutet hade vänligheten att fotografera mötesdeltagarna för Facebook-sidan Romer i Stockholm, som sköts av hennes kollega i Stockholms stad där hon är romsk brobyggare. Stefano Kuzhnicov är processledare för Romsk inkludering i Helsingborg stad och deltog via länk som företrädare för International Romani Union i Norden, som han sade ska byta namn till Romer i Sverige.

Min.romer skiljer sig ganska markant från de andra minoriteter. Åtminstone när det kommer till företrädande i sammanhang som detta. Hela elva romska organisationer var inbjudna, vilket är smått fantastiskt. Den sverigefinska minoriteten som är åtminstone fem gånger större, företräds av fyra och Tornedalingar av två. Den judiska är minst och företräds av en enda. Detta har förstås sina sidor.

De inskickade frågorna handlade kort summerat om olika värdjanden om ökade ekonomiska resurser och riktade bidrag, bl.a. för romska ungdomars resor till Auschwitz. Sedan ville man att staten skulle skapa förutsättningar för att kulturinstitutioner och min.romers organisationer ska kunna samverka, så att minnesplatser och monument kan uppföras och gator döpas efter romer – för att synliggöra det romska kulturarvet. Vem eller vilka framgick dock inte.

Vår fråga handlade om oro över att att ISOF, som är landets språkvårdande myndighet, har bestämt sig för att använda termen "romska" istället för romani chib – som är den fastställda och juridiska term som inrymmer alla varieteter av romani. Samma term som används i alla statens juridiska dokument, som exempelvis lagartexter och ISOF:s regleringsbrev.

/ Redaktionen

Forum för Levande historias nya uppdrag

Ifjol gav regeringen Forum för levande historia i uppdrag att genomföra kunskapshöjande insatser om de nationella minoriteterna. I regeringsbeslutet (Ku2022/10209) står att "Forum för levande historia ska i genomförandet samråda med berörda nationella minoriteter enligt 5 § lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.". Vid samråd med min.romer den 14 november ifjol informerade Levande historia om uppdraget och bjöd in till en fokusgrupp kopplad till uppdraget. Ett fokusmöte ägde rum den 19 januari och Levande historia företrädde av Daniel Strand och Marcel Rådström. Från min.romer och dess organisationer deltog Robert Brisenstam, som privatperson, och Jon Pettersson från Frantzwagner Sällskapet med ett resandeperspektiv. Domino Kai från föreningen Sveriges Internationella Roma Filmfestival och Nina Lundberg, brobyggare i Stockholm stad, bidrog med ett finsk-romskt perspektiv och Angelina Dimiter-Taikon, pedagog, samt Fred Taikon från föreningen É romani Glinda med de så kallade svenska romernas perspektiv. Andrej Kotljarchuk från Uppsala universitet var inbjuden, men deltog inte, liksom Nina Lundberg och Fred Taikon. Inte heller deltog Mia Taikon, vilket kanske berodde på att hon både arbetar vid Levande historia och företräder för föreningen É romani Glinda i många sammanhang.

I inbjudan framgick att Levande historia hade beslutat att uppdraget ska resultera i kortfattade texter, på maximalt 12 000 tecken inklusive blanksteg. De skulle ta avstamp i instruktionerna från regeringen, att fokusera på "historiska skeenden som påverkat de nationella minoriteterna" och "synliggöra Sveriges historiska behandling av de nationella minoriteterna och vilka konsekvenser denna har haft"..". Man hade beslutat att täcka perioden från 1500-talet till 1900-talets mitt. För en gång skull hade en myndighet valt att endast involvera romska grupper som faktiskt berördes av sammanhanget, vilket är unikt i sig. Materialet skulle skrivas av en extern skribent och vara klart den 30 april. Levande historia hade beslutat att texterna skulle skrivas av en disputerad forskare, utan att samråda om det med min.romer, trots regeringens instruktion. Det enda man ville ha vid fokusmötet var förslag på en lämplig disputerad forskare.

Från min.romer håll påpekades att det sannolikt inte finns någon disputerad forskare i Sverige som har vad som krävs för uppdraget. Förvisso finns det flera forskare som har forskat på min.romers historia i Sverige, men deras arbete har begränsats till vissa perspektiv, kontexter och tidsperioder. Utifrån vårt arbete är vi medvetna om att kunskaperna ligger hos fristående forskare, såsom hos Drabbrikans skribenter. De forskar på skeenden som rör historiska lagar och förordningar. De nagelfar källor som vittnar om hur de tillämpades i sin tid. Levande historia fick från flera håll rekommendationer att engagera en sådan forskare, men fastnade i att en disputerad forskare skulle engageras. Efter att förgäves gett flera konstruktiva förslag meddelades den 15 februari att en disputerad forskare hade utsetts.

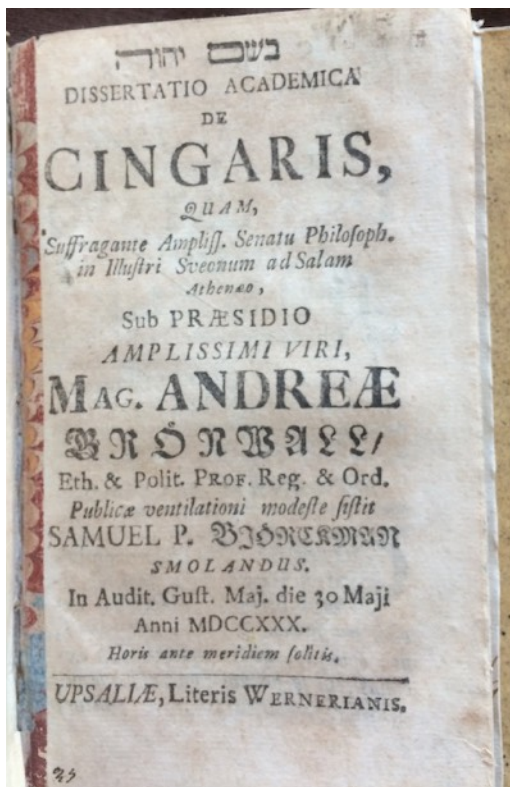
En i sammanhanget komisk detalj är att den disputerade forskaren instrueras följande: "På webbsidorna minoritet.se och samer.se finns texter om de respektive nationella minoriteterna. Under arbetet är det bra att stämma av era texter med dessa texter.". Flera av texterna har skrivits av Jon Pettersson, ordförande för Frantzwagner Sällskapet och redaktör för Drabbrikan, som inte är en disputerad forskare. Trots det ska den disputerade forskaren stämma av sina mot hans texter. Materialet ska bli ett slags referensmaterial för lärare och elever, därav är det av yttersta vikt att materialet blir korrekt. Vi har erbjudit Levande historia att bistå dem med källor kring historiska lagar och förordningar samt källor till hur sådana efterlevts i praktiken. Alltså kunskaper kring hur minoriteten har påverkats historiskt, men än har de inte hört av sig. Man skulle kunna anmärka på flera saker i Levande historias agerande, men vi nöjer oss med att undra instruktionerna från regeringen kan anses ha följts.

/Redaktionen

Den romanitalande soldaten vid Svea livgarde

Den första svenska akademiska avhandlingen om romanifolk i Norden skrevs i Uppsala år 1730. Författaren var en Uppsalastudent som hette Samuel Björckman. I avhandlingen gjorde *han* ett första försök att utröna varifrån romanifolk kommer och vad för slags språk de talar. Vad som är intressant är att "zigenarna" eller "tattarna" som då fanns i Sverige kom att bli en källa för att kontrollera andra samtida undersökningar mot. Men varför skrevs avhandlingen?

Förmodligen var det några aktuella händelser som bidrog till avhandlingens tillkomst. "Tattarna" eller "zigenarna" var sannolikt ett dagsaktuellt samtalsämne i Uppsala på grund av en pågående rättegång mot några "zigenare". Säkerligen levde minnet av en annan stor rannsaking som hållits knappt två år tidigare kvar. Då hade ett stort följe med nästan 40 "tattare" – några av dem nära släktingar till de nu åtalade – först varit inspärrade på Uppsala slott och sedan deporterats till Pommern. En som bör ha hört talas om vad som utspelade sig i Uppsala och kanske också besökte rättegångarna var Anders Grönwall. Han var professor i etik och politik vid Uppsala universitet och det var förmodligen han som gav sin student Samuel Björckman uppslaget att skriva en avhandling om detta folkslag, "zigenarna", och deras historia. I sin 31 sidor långa avhandling, som är skriven på latin, berör Björckman ämnen som "zigenarnas" ursprung, religion och språk. Såsom man gör i akademiska skrivelser hänvisar han till i andra källor.

I delen som avhandlar "zigenarspråket" använder Björckman sig av en lista bestående av 64 ord och 4 fraser som referens. Listan publicerades i Belgiska Leiden av Bonaventura Vulcanius år 1597. Verket innehåller exempel på flera europeiska samtida språk och judarnas hebreiska, rotvälska samt "zigenarnas" språk, som kallas *nubiska*. För att jämföra huruvida Vulcanius språkexempel är kända för "zigenarna" i Sverige kontrolleras innehållet med en av "zigenarna" som sitter inlåst på Uppsala slottshäkte i väntan på dom. I sin avhandling beskriver Björckman följande: "En zigenare vid namn Jakob Helsing, nu intern i Uppsala fängelse, har uppgivit, att allt detta stämmer. För något mer än en vecka sedan tillfrågades han av mig på svenska i närvaro av vittnen, som jag tagit dit, vad fader, moder, eld etc. Hette på hans eget språk. Genast utan tvekan angav han i tur och ordning och som svar på mina frågor de olika ovannämnda orden, vilka enligt Vulcanius tros vara av nubiskt ursprung."

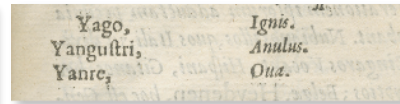
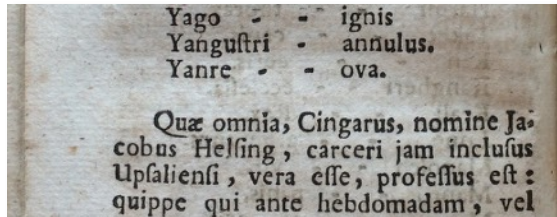
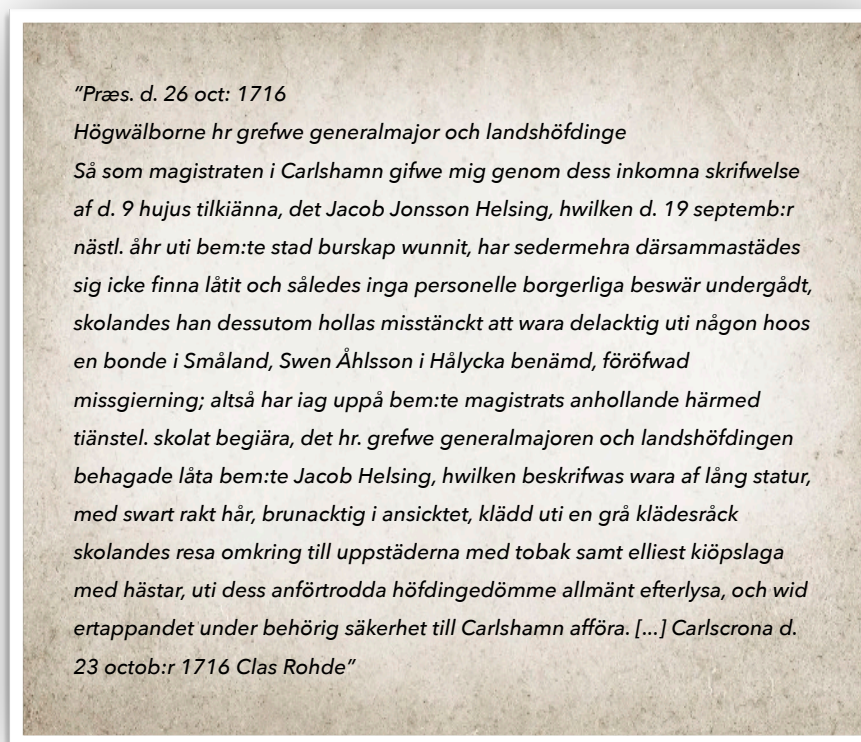

Bild ovan; Romani i Vulcanius 1597

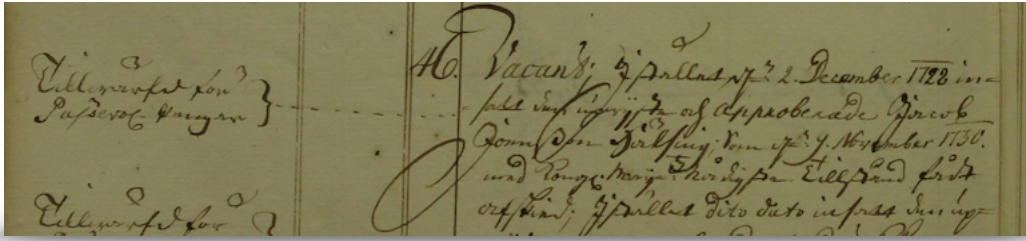
Bild till vänster; Björckman 1730

Den tillfångatagne och namngivne "zigenaren" Jakob Helsing återger alltså i vittnens närvaro vad orden från Vulcanius lista heter på sitt språk. Då de stämmer överens med orden i Vulcanius lista kan Björckman konstatera att Helsing talar samma språk som är nedtecknat av Vulcanius. Att Björckman också namnger sin romanitalande "zigenare" är fantastiskt, men samtidigt man kan fråga sig vem denne man var.

Var Jakob Helsing föddes är okänt. Under sin levnad lämnade han flera gånger motstridiga uppgifter om var han var född. Ibland uppgav han i Helsingborg, ibland i Hälsingland. Det kan också tänkas att hans efternamn Helsing har tagits utifrån något av dessa platser. Den 18 juli 1715 antogs han som borgare i Karlshamn och angav sig då vara "barnfödd i Bollnäs". Som borgare skulle han handla med tobak och hästar, men sedan han inte betalt sina skatter i staden efterlystes han den 26 oktober 1716. Han avskedades då även som borgare. Att uppge olika födelseorter var förmodligen en medveten strategi för dåtida romanifolk. Det finns nämligen mängder av liknande exempel i gamla skrifter. Det finns en del historiska dokument där Helsing figurerar och utifrån åldersangivelser i sådana källor samt när han fick barn, bör han av det att döma ha fötts under 1690-talets första hälft.

Transkribering av Jakob Helsing's efterlysning, av Sebastian Casinge.

Jakob Jönsson Helsing i Svea livgardes mönsterrulla

Illustration Raymond & Mona Husac

Den 2 december 1728 antogs Jakob Jönsson Helsing som grenadjär vid Svea livgarde och baron Hamiltons kompani i Stockholm. I generalmönsterrullan står hans namn att läsa under nr 46, där det anges han antogs för passvolanspengar, det vill säga värvningspengar. Han fick med andra ord betalt för att ta sig an tjänsten. Grenadjärernas uppgift var att i strid kasta handgranater och de skulle vara minst tre alnar, 178 cm, långa. Helsing värvades till livgardet till fots i Stockholm och vid samma regemente fanns senare ett stort antal soldater som i samtiden beskrevs som "zigenare" eller "tattare".

År 1728 hade Helsing deporterats till Norge, men i november 1728 var han tillbaka i Sverige. Han befann sig då i arrest på Nyköpings slott efter att återigen ha strukit landet omkring. Det var nämligen anledningen till att han utvisats förra gången. Nu kunde han uppvisa ett avskedspass från livgardet till fots i Danmark. Förmodligen var detta ett intyg från en tjänstgöring i Norge efter 1718 eller så härrörde det från tiden före Helsing sejour som borgare i Karlshamn.

På ett pass han visar på Nyköpings landskansli år 1728 hade landshövdingen i Dalarna skrivit att Helsing i mars samma år blivit förvisad till Norge. I Nyköping konstaterade man att han istället dröjt sig kvar i landet "samt brukat den illfundighet at han samma påskrift med annat papper öfverklitrat". Då "zigenare" som Helsing inte skulle tålas i riket bestämde landshövdingen i Södermanland att han tillsammans med hustru och två barn skulle sändas till Stockholm. Generalmajor Thure Bielke sökte vid denna tid, för konungens räkning, långa karlar till tjänstgöring i Preussen. Helsing beskrivs genomgående som storväxt och behovet av soldater tycks här ha väglett myndigheternas beslut. Det ansågs förmodligen viktigare att fylla landets arméregementen med manskap än att följa gällande förordningarna om "tattare" och "zigenare" till punkt och pricka.

Helsing var soldat och befann sig på permission från Stockholm. Trots det var han klädd i sin blå gardesmundering. Förmodligen ingav den respekt hos de han mötte. Han var en ståtlig karl, med svart hår, stora mustascher och ett – i samtida ordalag – "brunette trinlagt ansikte". På sin permission hade han med sig en hagelbössa. Hans reskamrat hette Hans Pettersson. Han beskrivs vara av mer normal längd, med svart hår, ett stort svart skägg och ett "mörkt ansikte". Hans var före detta soldat, men var nu klädd i tidstypiska civila

grå kläder, skinnbyxor och ullstrumpor. Nu för tiden reste han runt på landsbygden, lagade mässings- och kopparkärl samt valackade (kasttrade) och bytte hästar. Själv påstod han sig vara Helsing halvbror. Med sig på resan hade de båda männen sina hustrur och barn.

I det händelseförloppet som skulle leda till häktning och en rättegång med långtgående följder för sällskapet, var en något äldre kvinna i följet, Elisabet Didriksdotter, något av en huvudperson. I rannsaktionsprotokollen står att läsa att hon var omkring 45 år gammal, av normal längd, *"med kårt brunette ansikte"* och svart hår. Ett kännetecken hon hade var ett inbränt korsmärke på höger hand. Brännmärkning var ett straff som utmättes i flera länder under denna tid. Hon säger sig också vara född i Gluckstadt i Holstein. Hon beskrivs vara klädd i en kort röd och vit bomullströja, ha en grå kjortel av västgötatyg samt en svart mössa. Till en änka Sahlström hon mött, som vi strax återkommer till, hade hon påstått sig vara från Norrland. Detta uppgav sig även den yngre kvinna hon var tillsammans med vid mötet med änkan Sahlström vara. Hennes namn var Kristina Persdotter och hon var omkring 28 år gammal, hade svart hår och ett *"brunnet och långlagt ansikte"*. Hon var dotter till "zigenaren" Petter Lorentz eller Lorentzson som hade häktats och utvisats till Pommern ett år tidigare. Kristina, som var klädd i en röd och vit kappa samt grå kjortel, var Jakob Helsing hustru. Man kan notera att samtliga de fyra personerna beskrivs ha en mörk hudfärg trots att det var i mitten av november.

Dagarna som följde sedan följet anlant till Uppsala ägde flera händelser rum i skarprättargården. Senare kom de att sättas i samband med en stöld där Helsing följe stod anklagade. Det hela började med att Helsing köpte en häst av skarprättare Alexander Meijer, men betalade bara hälften av priset. Resten skulle han få när Helsing kom tillbaka till staden vid juletid. Meijers hustru hade nyligen nedkommit med ett flickebarn och när barnmorskan vid ett tillfälle lyfte upp barnet ur sin linda låg där en stor silverpeng under barnet. Helsing förklarade att det var en faddergåva till barnet. Meijers piga beskrev gåvan som en silverpeng *"som ingen förstår sig på"*, det var med andra ord inget vanligt mynt. Förmodligen var det utländskt. Samma piga hade sett hur Helsing givit Meijers hustru en förgylld silversked och en guldring. Helsing, som både haft guld och silver samt en *"galant pung"*, hade också velat sälja diverse dyrbarheter till Meijer och hans folk. Meijer och det främmande sällskapet hade tillsammans gjort ett besök hos en *"hustru i staden"* för att köpa brännvin. Helsing hustru Kristina hade då haft ett pärlhalsband som Helsing påstod sig ha hittat. Detta hade lagts fram för beskådan *"på bordet"*. Efter en kort stund hade mästare Alexander, som suttit och rökt tobak, avbrutit samtalet om halsbandet med orden: *"stor sak i det, det är hans hustrus"*, varpå Helsing stoppade på sig halsbandet. Flera personer i staden hörde de dagarna rykten om de främmande personerna och de värdefulla saker de hade i sin ägo. Ryktena var åtminstone delvis utspridda av en av Meijers pigor. *"En hustru i staden"* hade hört Meijer säga att han sålt en häst till Helsing och att hans dotter fått en silverpeng i gåva. Meijer hade i samband med att han berättade detta yttrat: *"de gå intet rätta vägen"*. Vad Alexander Meijer tydligen inte visste när han yppade dessa orden var att hans ättlingar skulle gifta in sig i Helsing folk.

Helsing kompanjoner hade också pantsatt och via mellanhänder sålt en mängd värdesaker runtom i Stockholm. På frågor hade de uppgivit att de fått sakerna i betalning vid

Illustration Raymond & Mona Husac

hästbyten. Helsing, som haft en guldring i örat och burit en röd silkesnäsduk, hade snart blivit gripen och satt i gardesarresten medan de övriga flydde från staden ut på landet. Helsing rum genomsöktes och man fann en broderad pung ur det efterlysta stöldgodset: *"en af guld och silfwer wirkad pung, med silfer lås och guldfransar omkring"*. Denna kunde knytas till en stöld som hade ägt rum i änkan Sahlströms bostad. Det dröjde heller inte länge innan även Hans Pettersson och flera kvinnor fångades in.

Under tiden för rättegången som följde satt de misstänkta fängslade på Uppsala slott. Förutom de fyra anklagade hade Helsing med sig två döttrar i arresten och de kunde ibland lämna slottet och ge sig ut i staden. Helsing hustru var vid den här tiden gravid och i arresten födde hon en son. Han fick namnet Peter, men någon uppgift om hans dop fördes aldrig in i Uppsalas födelsebok.

Förhållandena för de fängslade kan knappast varit goda. Vid ett tillfälle pantsatte exempelvis Helsing den ring av guld han bar i örat hos slottsvaktmästarens hustru, för att kunna köpa mat åt sig och de sina. Var det kanske därför Helsing satte ringen i sitt öra? Var den ett sista sparkapital i händelse av nöd, och inte enbart som ett sätt att smycka sig? Eller var det av samma skäl som en annan "zigenare" och soldat vid samma tid uppgav: av ingen annan orsak *"än att dess förfäder likaledes så haft"*?

Illustration Raymond & Mona Husac

När domen till sist föll blev den skoningslös mot Elisabet och Kristin. De dömdes till döden i enlighet med drottning Kristinas straffordning, som fastslog att tjuven skulle dömas från livet vid tredje resan stöld. Några tidigare domar mot Elisabet och Kristina var visserligen inte kända, men straffordningen stadgade dödsstraff även vid stölder till värde över 60 riksdaler. Änkan Sahlströms försvunna ägodelar uppskattades till ett värde av 851 daler kopparmynt. Men som alla dödsdomar skulle även denna dom överprövas av Svea hovrätt. Helsing skulle som soldat dömas av krigsrätten och därför remitterades målet dit.

Efter diverse rättsliga turer mildrade hovrätten domarna och straffen kunde verkställas. Jakob Helsing fick det hårdaste straffet, att löpa sju gatlopp. Detta gjorde han i Uppsala den 27 juni 1730. Ett gatlopp innebar att den dömde, med naken överkropp, sprang fram och tillbaka mellan två rader med totalt 300 män. Vanligtvis var det soldater som med käppar misshandlade den löpande. Samma dag som Helsing sprang sina gatlopp fick Elisabet Didriksdotter slita sitt första skarpa ris, som var 13 par, sex slag av paret. Det vill säga 13 sammanbundna par ris som slogs sex gånger. En vecka senare undergick hon sitt andra ris och den 12 juli stod hon sin kyrkoplikt i Uppsala domkyrka. Kristina Pehrsson, som hade dömts till samma straff som Didriksdotter, var som redan nämnts gravid och man fruktade att hon skulle dö om hon slet ris i detta tillstånd. Man avvaktade därför förlossningen och straffet kunde verkställas först i september, hon stod sin kyrkoplikt i domkyrkan den 4 oktober. Rätten valde att tro de anklagade om att Hans Pettersson varken haft något att göra med stölden eller tagit del av stöldgodset. Han frikändes därför och fick pass till Stockholm varifrån han fortsatte sin resa ned till sin uppgivna födelseort i Skåne och mot ett okänt öde.

Även om rätten inte fördjupade sig i de åtalades bakgrund så är det troligt att det talades mycket om den stora stölden i staden och att många kände till att de misstänkta var "tattare". En som bör ha hört talas om detta var Anders Grönvall, som var professor i etik och politik vid Uppsala universitet. Det var förmodligen han som gav sin student Samuel Björkman uppslaget att skriva en avhandling om "zigenarna" och deras historia. Grönvall var nämligen examinator för Björkmans avhandling, som blev en av de första akademiska studierna om romanifolk i Europa. Ämnet var dagsaktuellt i Uppsala på grund av den pågående rättegången mot Helsingssällskapet, men säkert levde minnet av en annan stor rannsaking som hållits lite mer än ett år tidigare. Då hade ett annat följande med "tattare" – några av dem nära släktingar till Helsingssällskapet – varit inspärat på Uppsala slott. Helsing döms av krigsrätten och avskedas från Svea livgarde. I september 1731 deporterades han med familjen till Pommern. Sedan återser vi aldrig honom aldrig mer i svenska källor.

Men historien om Jakob Helsing slutar inte där. Namnet Jacob Helsing förekommer i en dansk källa i april 1733. Händelsen där namnet figurerar blev mycket uppmärksam i Danmark och resulterade i en tryckt visa med namnet "*Det stor conplot af 36 Persohner kaldet Tartere*". I handlingarna kring rannsakingen framgår att en rad personer misstänks för flera brott som har begåtts sedan början av 1732. Däribland "*Ad skihlig Mandrab, Staalet og Røvet*". Målet kommer slutligen att avhandlas av Højstet, Danmarks högsta domstol, och leda till ödesdigra konsekvenser för alla de inblandade. Historiska svenska dokument vittnar om att många av de "tattare" eller "zigenare" som deporterades från Sverige återvände. Även de som utvisades till Pommern. För de som skickades över gränsen till Norge var det förstås inte så svårt att vända tillbaka, men när det kommer till Pommern kan man undra hur det gick till. Gick resan direkt över havet tillbaka eller gick den landvägen? Gick den i så fall runt Östersjön, via Baltikum? Eller gick den över Danmark? Det senare alternativet bör ha varit betydligt enklare, kan tyckas.

Händelsen med Helsing ger en fingervisning om hur det kunde gå till. I danska lagar och förordningar utpekades "tartere" alltsedan 1500-talet som ett folkslag som vållar stora problem. Intressant är att man i Danmark vid tiden endast använder termen "tartere". Flera lagar och förordningar stiftades som egentligen förbjöd romanifolk från att ens vistas i landet. Alltså precis som i Sverige och andra länder. Trots att man deporterade många "tattarföljen" från Danmark så kom det strida strömmar av nya följen till Jylland från det angränsande tyska länet Holstein. Här kan det vara värt att påminna om händelsen i Uppsala, där Elisabeth Didriksdotter påstod sig vara född i Glückstadt. En stad som ligger vid floden Elbes inlopp mot Nordsjön, knappt fem mil från Hamburg det tyska länet Holstein. Eftersom de intilliggande länderna hade likadana lagar, med vistelseförbud i landet och deportering, kan man undra om det överhuvudtaget fanns någonstans de kunde vistas utan att bryta mot sådana lagar?

Sedan början av 1732 har ett större följe med "tattare" begått en rad brott på Jylland. Flera av dem runt staden Kolding, som ligger i trakten där man ganska enkelt tar sig över Lilla Bält med båt till ön Fyn. Och just på Fyn mördas två män, i någon slags fejd inom gruppen, i början av juni samma år. Detta sker på strandbredden vid Åbyskov, på södra Fyn, och i samband med händelsen anhölls några personer. Andra lyckas dock rymma från platsen. Efter några månader fångas dessa eftersökta rymlingarna in. En av dem visar sig vara den från Sverige deporterade forne grenadjären och romanitalande "zigenaren" Jakob Helsing. Han utpekades nu som baneman för åtminstone två män i Åbyskov.

Illustration Raymond & Mona Husac

Från Wolgast i svenska Pommern är den röda punkten. Stjärnan är Glückstadt i Holstein och Kolding på Jylland kvadrat. Pilspetsen markerar Åbyskov, varifrån en rimlig resväg till Sverige skulle medför maximalt 10 km över öppet vatten via grön väg, alternativt ca 20 km via den mer övervakade blå vägen. Slutligen över Öresund till Skåne den kortast sträckan endast 4 km över sundet.

Langeland, Lolland och Falster. Jakob Helsing reser med åtminstone sin hustru Kristina Pehrsson och deras barn. Han får dock aldrig återvända till Sverige. Av de danska domprotokollen framgår att Jakob Helsing den 19 juli 1733 döms till döden för "3 begangen mord".

Händelsen visar att följet tagit sig från Jylland till ön Fyn och verkar vara på väg mot ön Langeland. Genom att följa landvägen från Wolgast i Pommern så blir det ganska tydligt att Helsing är på väg tillbaka till Sverige. Resan har gått landvägen via Holstein och upp till Jylland, sedan därifrån över Lilla Bält till Fyn. Troligtvis var tanken att ta sig till Själland och därifrån över det bara några kilometer breda Öresund till Skåne. Sjötrafiken från Nyborg till Själland, över Stora Bält, var förmodligen mer kontrollerad än i mindre fiskehamnar. Ett lämpligt alternativ för att inte väcka alltför stor uppmärksamhet vore i så fall att betala fiskare i mindre hamnar att transportera dem korta sträckor över vattnet. Det finns flera kända exempel på att romanifolk skeppades över sundet mellan Själland och Skåne av danska fiskare. En rimlig resväg till Själland skulle därför gå via öarna

Illustration Raymond & Mona Husac

Den tryckta "*Tarterpamfleten*" förtäljer att sex av de trettiosex "*tarterne*" avrättades, men först blev de utsatta för olika kroppsstraff. Fem av dem fick öronen avskurna. Några fick kroppens ben krossade genom rådbråkning. Till sist halshöggs de och steglades. Visan låter oss veta att en fick lindrat straff, med orden – "*hans krop skal skule jord*". Kanske detta innebar att en av dem begravdes på en kyrkogård?

De övriga "*tarterne*" brännmärktes. Kanske såsom Elisabet Didriksdotter var brännmärkt på handen? Därefter skickades de till Bræmholm fängelse, i Köpenhamn. Visans ord "*børn skal till børnehus gaa*" berättar att barnen skickades till barnhus för kristendomsundervisning och kanske skiljdes från sina föräldrar för alltid? Kvinnor och yngre barn deporterades från Danmark.

Den 4 augusti 1733 verkställdes domen i Nyborg. Jakob Helsing lämnade åtminstone fyra kända barn efter sig. De hade han med två olika kvinnor. Barnen han hade med Kristina Pehrsdotter deporterades med till Pommern tillsammans med dem. Om Kristina sedan deporterades från Danmark till Sverige är okänt. Däremot finns två av parets barn dokumenterade i senare svenska källor. Sonen Peter blev bland annat soldat och lämnade flera barn efter sig. Se Sebastian Casinges artikel *Den siste Helsing* i Drabbrikan nr 18. Dottern Britta Jakobsdotter Helsing slog sig samman med soldaten Antonius Österman och fick med honom åtminstone tre barn. Många av deras ättlingar återfinns i framförallt släkterna Lindberg, Bergsten och Widegren. En av dessa ättlingar är jag.

Jon Pettersson

Källor

Uppsala rådhusrätt och magistrat, Domböcker, SE/ULA/11661/A | a/35 (1730)

Göta hovrätt, advokatfiskal, Blekinge, EVIIBAA:722, Karlshamn RR.

Kalmar landskansli Di:15 1716

Sund Gudme Herredsfoged Tingsbog Justitsprotokoll DB058 1729-1735

Højesterettet Voteringsprotokoll 1733:A

Björckman Samuel P. *Dissertatio academica de Cingaris, quam, suffragante ampliss. senatu philosoph. in illustri Sveonum ad Salam Athenæo, sub præsidio ... Andreæ Grönwall ... publicæ ventilationi modeste sistit Samuel P. Björckman Smolandus. In audit. Gust. maj. die 30 Maji anni MDCCXXX. horis ante meridiem solitis.* Översättning av den latinska texten har gjorts av Johnny Strand, fil. dr och före detta lektor, docent. Publicerad i Hagberg Johnny (Red). "...Dessa synnerligen otacksamma främlingar..." Skara Stiftshistoriska Sällskap 2016.

Vulcanius Bonaventura. *De literis & lingua Getarum, sive Gothorum: Quibus accesserunt specimina variarum lingiarum.* Leiden 1597

Lite om de mina och farbror Olle

Av Glen Karlsson

För några år sedan fick jag kontakt med Frantzwagner Sällskapet och har sedan dess varit med på många olika tillställningar och träffar som har anordnats. Jag är själv utav resandesläkter från Norrland och har hållit på med släktforskning i ganska många år. Genom släktforskningen har jag fått reda på många saker om både mina egna förfäder och andra resande. När man sitter och läser gamla handlingar får man läsa om saker som ingen levande människa känner till eller minns. Samtidigt stöter man ofta också på hänvisningar som leder till nya källor och nya vetenskaper. Ibland kommer man ganska nära inpå människorna som döljer sig bakom de annars ganska intetsägande namnen som har dokumenterats i skrifter någon gång för längesen.

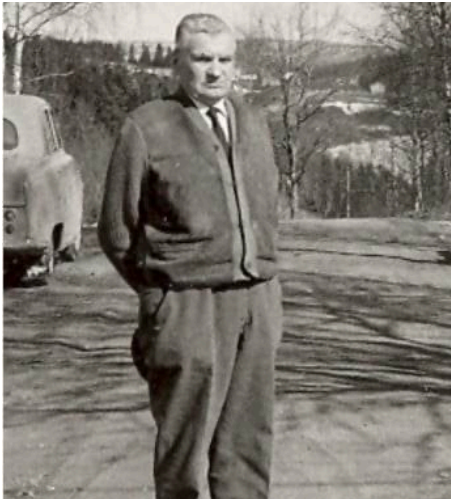
När vi resande har beskrivits så talas det oftast bara om hemsgheter. Man glömmer kanske bort att det faktiskt var människor som bar namnen. Det är inte alltid så lätt att förstå sig hur livet såg ut för dem och vad som alla gånger ledde till deras beslut. När man släktforskar som jag gör, får man alltid följdfrågor som man aldrig kan få svar på. Ibland är det saker som mina föräldrar eller andra bortgångna släktingar skulle kunna berätta utan vidare. De muntliga berättelserna vi alla bär på försvinner med oss när vi en dag lämnar jordelivet. Vi har genom åren haft många diskussioner om detta och många gånger har jag fått frågan om jag inte skulle kunna skriva något här i Drabbrikan. Men precis som så många andra resande har jag inte velat synas utåt. Att man är resande skyltar man inte med, så har i vart fall jag fostrats. Men så kom det sig så att jag drabbades av coronan. Jag fick ligga inlagd på sjukhus i flera veckor. En del av tiden i respirator. Det var en upplevelse jag inte önskar någon. När detta hände så fick jag funderat över en del saker. En var att jag bestämde mig för att skriva någonting här. Därför tänkte jag berätta lite kort om min pappas familj och framförallt min farbror Olle.

Olof Verner, som farbror Olle egentligen hette, föddes i byn Styrnäs i Västernorrland år 1927. Förr i tiden hade familjerna många fler barn än idag och Olle var sista barnet min farmor Anna Lovisa Karlsson fick. Hon var själv född 1884 i Njutånger, som ligger strax utanför Hudiksvall. Förr i tiden var det inte ovanligt att barn dog. Ibland redan som spädbarn. Farmor fick flera barn som dog i späda ålder. Det första barnet hon och farfar, Alexander Andersson, fick var dottern Agnes. Hon föddes år 1902, förmodligen i farmors föräldrars torp. Det låg i byn Undrom och närmsta kyrka är i Boteå, där Agnes döptes. Undrom ligger ganska mittemellan byarna Styrnäs och Boteå. Alla tre ligger längs Ångermannåälven omkring 3 mil norr om Kramfors.

Privat fotografi

Det gick hela 25 år, eller ett kvarts sekel, mellan mina farföräldrars första och sista barn. Min pappa Hilding föddes 1913 och han var Olles näst äldsta levande syskon. Mellan Agnes och pappa föddes fem barn, men sorgligt nog dog de alla som väldigt små. Mellan pappa och brodern Henning, som var född 1918, föddes två barn som dog i spanska sjukan. Därefter fick han systemen Inga 1921 och de två bröderna Helmer och Holger. De föddes 1923 och 1925. Sist kom som sagt Olle 1927. Farmor fick sammanlagt 16 barn, fast nu var det egentligen inte detta jag först tänkte berätta om, men det var trots allt så livet såg ut för en resandefamilj i Norrland för omkring hundra år sen.

Privat fotografi

Farfar föddes år 1879 i Norbo som ligger runt en mil ovanför Delsbo i Gävleborg. Precis som många andra resandekarlar med namnet Alexander kallades farfar Sander. Eftersom farfar och farmor inte var gifta fick barnen efternamnet Karlsson, efter farmor. Hon hette så efter sin far, Karl Fredrik Alexandersson (f. 1860). Farfar reste omkring på vägarna med häst och vagn för att försörja familjen. Farmor var länge med honom på vägarna, men kom senare att sköta hemmet och barnen. I början av 1900-talet var det väldigt fattigt i Sverige, och i Norrland var det fattigare och glesare befolkat än i de södra landsdelarna. Livet var svårt för de flesta människorna i landet och var man tillika av resandefolk så blev det ännu svårare. Att de resande var resande, det visste folken i bygderna. Det stod till och med antecknat i kyrkoböckerna. Trots att jag hört en massa historier kan jag inte förstå mig hur det faktiskt var för familjen att leva och klara alla svårigheter och vardagen. Särskilt svårt lär det ha varit för farmor, för efter Olles födelse blev hon väldigt dålig och var länge sjuklig. Allt barnafödande och alla barn som dött tog säkerligen hårt på henne. När Olle var i 12 årsåldern var farmor själv strax över 50 år och det är ju ingen ålder idag, men på grund av sin hälsa klarade farmor inte att ta hand om honom då. De större barnen hade börjat arbeta eller var ute och drev med nån handel. De äldsta barnen hade själva börjat bilda familjer.

Till sist blev det så att de blev tvingade att låta Olle bo hos en fosterfamilj. Om de blev övertalade till det eller påverkade av någon annan vet jag inte. Men hur det än var så blev det så att Olle fick bo hos ett par som hette Sjödin i Ådalen. Mannen var född och uppvuxen i Styrnäs, som ligger några kilometer från Lo, där farmor och farfar bodde. I de gamla församlingsböckerna står det att paret Sjödin fick en son 1937, men en anteckning i marginalen berättar att barnet dog nio dagar gammal. Kanske var det för att de inte själva hade några barn som de tog in Olle i sitt hem. Den frågan går nog aldrig att få svar på. Trots att Olle fick bo hos fosterfamiljen i Ådalen hade han fortfarande nära kontakt med sin egen familj. Olle besökte familjen i Lo så ofta han kunde. Från Ådalen till Lo var det bara 7-8 km och de bodde där fram till runt -45. Sedan flyttade farfar och farmor därifrån till Haffsta, som ligger omkring sex mil norrut, lite närmre Örnköldsvik. Dock bodde de inte där särskilt länge, utan köpte en tid därpå hus i Sörtjärn, som ligger omkring en mil nedanför Örnköldsvik. Huset ligger precis jämte motorvägen efter Bjästa och både farfar och farmor ligger begravda där, på Nätra kyrkogård.

På den tiden hade folk inga radioapparater, så den enda möjligheten att få höra musik och sång, om man inte gick på dans förstås, var att spela och sjung själva. Pappa var känd för sin röst och han sjöng mycket fint. Han hade en stor repertoar av gamla visor och skillingatryck, men nu var det Olle jag skulle berätta om. Redan som liten började Olle spela dragspel och av fosterföräldrarna fick han sitt första egna dragspel. Han visade sig vara väldigt lättlärd och på den tiden var det vanligt att det anordnades dragspelstävlingar. Olle ställde upp i många tävlingar och vann en hel del av dem. I och med detta blev han väldigt känd i regionen runt Ådalen. När han var i 18- eller 20-årsåldern startade han orkester som han turnerade med. En tid använde han artistnamnet Olle Werner.

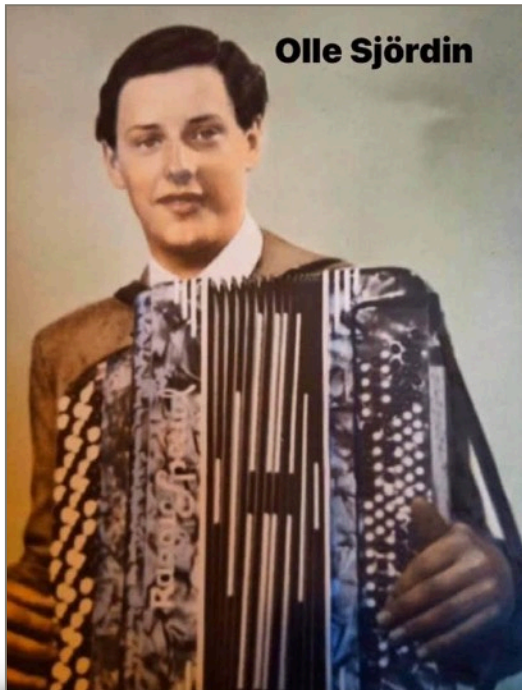

Privat fotografi

Det största nöjet för folk på den tiden var att gå och dansa och precis som alla andra gick även de resande på dans. Mamma berättade att de åkte i klungor. Tjejerna fick kanske inte följa med andra flickor, så då fick de ta med en morbror eller så som förkläde. Då gick det bra att fara iväg på dans. Vissa gick mest dit för att få brännvin. Antingen för att bli bjuden eller köpa. Men allt var mycket mer oskyldigt på den tiden. Folkparkerna växte också fram för att vanligt folk skulle kunna komma ut och dansa och underhålla sig. Folk kunde cykla eller gå flera mil för att dansa på den tiden. På somrarna var det lätt. För då var det varmt. I Norrland var det också ljust långt ut på nätterna om sommaren.

Olle blev en ganska känd profil runt Ådalen och Örnsköldsvik. På Murbergets museum i Härnösand hänger en bild på Olle som dragspelare. När de spelade till dans var det naturligtvis dåtidens populärmusik som gällde, men annars föredrog Olle jazzmusiken. I en tävling utsågs han till norrlandsmästare i jazz. Olle utnämndes till den bästa jazz-musikern. Han spelade både på dragspel och saxofon, men till sist blev det bara dragspelet som gällde. Men som tiderna var så kunde Olle nog inte leva riktigt bara på musiken, det var inte som idag. Pappa berättade att han också spelade på ute-dansbanan på Gröna Lund och det sågs som en stor scen att spela på. Restauranger där det var mat och dryckestvång var inte för vanligt folk. Det kostade för mycket. På folkparken kostade det 25 öre i inträde och i pausen kostade det halva priset. Olle var igång och spelade för fullt i en tid när folk fullständigt vallfärdade till folkparkerna, men det gav nog inte så mycket pengar. Han utbildade sig nämligen också till målare. Spelningarna varvade han sen med att måla hus och tak och annat som behövde målas.

Förr var det ju även allmän värnplikt och alla män i Sverige var tvungna att göra militärtjänsten. Olle gjorde militären 1947 och i samma veva träffade han sin blivande hustru, Ann-Mari. Tillsammans fick de 5 barn. Det första barnet blev en son och han föddes 1949. De andra fyra barnen var flickor, den yngsta av dem är född samma år som jag. Eftersom vi bodde i samma trakter, kring Uppsala, har jag haft mycket kul med mina kusiner.

Privat fotografi

När Olle flyttade in hos fosterfamiljen är han noterad i församlingsboken med farfars efternamn, Andersson, och så står han skriven fram till -47. Sen tog han namnet Sjärdin, efter fosterfamiljen. För om han skulle vara artist så måste han rätta sig efter vad folk tyckte och tänkte. Och "tattare" som hette Karlsson och Andersson var välkända i trakten. Så de två namnen, som kanske inte låter så mycket för världen, kunde där och då göra det svårt för Olle. Kanske kunde han inte få några spelningar? Mamma har berättat att det fanns en nidvisa om resande i Ådalen. Folk dansade och skrattade till den. Visan hette "Lo-tattarna" och handlade om oss och våra släktingar. Det måste ha varit hemskt att åka till en dans för att ha trevligt och plötsligt få höra visan som handlar om en själv spelas och då också få se hur folk roades av den. Så man kan förstå varför Olle bytte namn och kallade sig Sjärdin. Jag vet att han också spelade in en del skivor, men har aldrig sett eller hört någon av dem.

Att Olle fick bo hos en fosterfamilj berodde på att det var väldigt svåra levnadsförhållanden. Farfar gjorde det mesta han kunde tjäna en slant på. Det var hårda tider, men pappa sade alltid att man klarade sig – om du skötte dig bra. På den tiden sydde folk ofta sina egna kläder. De flesta hade gamla trampmaskiner. Pappa cyklade till exempel runt i gårdarna och sålde kostyntyger och klänningstyger. Till dem sålde han också mallar för att klippa ut tygerna för att sy kostymer och klänningar. De kallades mått. De lades över tygerna och sen ritade man med en krita runt måtten. Därefter klipptes de olika delarna ut i rätt storlek för att bli sydda. På den tiden var man tvungen att ha tillstånd för att bedriva gårdfarihandel, som det hette. Det fanns en lag mot olaga gårdfarihandel. Pappa åkte fast ett par gånger för det, för han hade inget tillstånd. Men min mormor hade ett sådant tillstånd, det hade hon fått från ett manufaktur i Dalarna på 20-talet som hette Borre & Orre. Det kunde de använda när de reste omkring och sålde. Mamma började också resa runt och sälja textilier som köptes ifrån två väverier. De var Insjöns väveri och Borlänge väveri.

Olle fick trots allt lite bättre förutsättningar med nytt namn, en fosterfamilj och målarutbildning. För hur det än var så var de resande väldigt kända i trakten. De bodde alla i små byar där de höll sig för sig själva.

Det fanns väldigt många regler och både mina farföräldrar och föräldrar, ja nog faktiskt var alla resande rädda för myndigheterna, som hade tagit barn från släktingar. Den största rädslan var att om de inte skötte sig så

skulle myndigheterna ta barnen. Därför vågade de resande inte ens fråga om hjälp hos myndigheterna. De resande var duktiga och sålde dukar, kläder och tyger för att försörja sig, de blev dock inte miljonärer men de klarade sig.

Olle var först verksam i Ådalen och runt Kramfors, sen i slutet av 50-talet flyttade han ner mot Uppsala. Min farbror Helmer hade flyttat dit redan på 40-talet och runt -51 flyttade en annan bror till dem dit. Helmer hade börjat grosshandla och var en av de första som var grossist uppemot Gävle och därefter. Han var en ganska stor handlare på sin tid och snart följde några av hans bröder honom. De åkte titt som tätt till Borås och köpte partier med varor som de sedan sålde till affärer. Jag har hört att han sålde kläder av ett märke som hette Algots kläder, som var stort på den tiden. Man kan undra hur ett sånt namn skulle slå idag, vid sidan av stora modehus och märken som är populära idag.

När jag tänker på namnet, Algots kläder, så minns jag en kul historia som jag hörde för många år sen. De var i en liten skola ute på landsbygden, någon gång på 40- eller 50-talet. I skolan skulle de hålla förhör i kristendoms-kunskap och föräldrarna till barnen skulle komma och lyssna. En pojke hade väldigt svårt att komma ihåg namnet på Jesus far. Så inför förhöret hade han skrivit en liten fusklapp med namnet Josef och stoppat den i fickan. På lektionen satt han och väntade på att han skulle få frågan om vad Jesus far hette. När han fick frågan av läraren sträckte han ner handen och drog upp lappen, trodde han. Istället fick han lappen med namnet på klädfabrikatet och svarade att Jesus far hette Algot.

När mina farbröder flyttade till Uppsala så bodde de först i små träkåkar på Petterslund. Området kallades "draget" och de bodde i kvarteret som kallades Pukhornet. Det var ett slags slumområde, med ganska dåliga och gamla kåkar. Där bodde ganska många resande på den tiden. En av dem kallades "Spel-Alfred" och han var kusin till Kalle Jularbos far. Han och Olle spelade en del tillsammans. Pappa och mamma flyttade också till Uppsala runt -61. Inte bara Olle och hans syskon, utan även vi som var barn till dem, fick då betydligt bättre förutsättningar i livet än vad de haft uppe i Norrland. Mina två äldre bröder, som nästan var vuxna, fick börja med att hjälpa Olle med måleriet. För så gick det till bland resande, man fick anpassa sig efter de rådande förhållandena och samtidigt både dra nytta och hjälpa varann, för det var så resande gjorde – på en och samma gång.

* * *

Om resande och vitesförbuden – en tillbakablick i 1800-talets sockenpolitik

Något som drabbade resande från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal var olika typer av förbud utfärdade av kommunerna, som uppgick till omkring 2 500 fram till 1952 års kommunreform. Ett av dem var ett hysningsförbud som innebar att man bötfällde den som lät resande övernatta. En annan aktion mot resande var att man erbjöd ersättning för hjälp att gripa individer eller följen. Historikern Martin Ericsson har kallat dessa aktioner för *vitesförbud*. Han har också undersökt vitesförbuden i Hallands län. Jag har noterat dessa i min genomgång av gamla tidningar och tänkte redogöra för vad jag har sett skedde i de flesta svenska regioner. I genomgången har jag inte hittat alla vitesförbud utan endast de som publicerades i tidningarna.

I och med 1862 års kommunalförordningar lades grunden för Sveriges kommuner. Tidigare var det socknen som var föregångare till församlingen och kommunen. Det kan mycket väl vara så att från och med nu skulle särskilda ärenden såsom exempelvis lösdriveri komma att behandlas mer noggrant än tidigare.

Hysningsförbud var inget nytt fenomen. Det hade förekommit långt tidigare. Till exempel togs ett sockenstämmobeslut år 1822 i vämländska Norra Råda som gjorde gällande att *"Var och en som hos sig hyser skojare böte till Fattigkassan 3 Rd 16 sk Bco."*¹ Detta var dock inte det första, även tidigare förekom sådana viten. Redan 1727 kan man notera en kunglig resolution som hyste *"landstrykare, trådigare, häktemakare, så kallade Tartarer och Ziguener..."*²

Ett av de tidigaste hysningsförbuden efter kommunförordningens tillkomst som jag har noterat i tidningarna är från år 1865 och kopplat till socknarna Sörby och Gumlösa i Kristanstad län:

*"Sörby och Gumlösa socknar ha stadgat ett vite af 10 rdr rmt för den som hos sig hyser kringstrykande tattare eller andra lösa personer."*³

Den andra typen av ersättning som erbjöds vid gripanden av resande kunde formuleras så här:

*"Åtgärder mot kringstrykande. Eftra församling i Halland har å kommunalstämma utsett fler tillsyningsmän, en i hvarje rote, hwilka skola hafwa till uppdrag att tillse, det utsocknes bettlare och krämare eller s.k. tattare ej tillåtas kringstryka inom församlingen.....Tillsyningsman åtnjuter av kommunens kassa för sitt besvär 5 och i forslingsersättning 2 kronor för hwarje kringstrykare, som af honom å wederbörlig ort mot bewis aflemnas..."*⁴

Historikern Martin Ericsson har visat flera sådana kommunala beslut som var olagliga. De var nämligen inte godkända av länsstyrelser. Man bör också ta i beaktning att dessa förbud säkerligen skapade motsättningar bland invånarna i de byar som beboddes eller besöktes av resande. Jag ska ta upp några sådana exempel. Inte nog med att dessa aktioner drabbade resande, de drabbade också bönder som hade goda kontakter med resande. Man behöver också minnas att de resande ofta hade en viktig roll i det dåtida bondesamhället. De reste runt och sålde varor, utförde tjänster och spred nyheter som sockenborna inte annars fick höra.

¹ Carl-Erik Måwe. Studier i den sociala kontrollen i Östmark. Appelbergs boktryckeri AB. 1958 Sidan 317.

² Kunglig resolution 1727-08-01. §8. Tack till Sebastian Casinge som uppmärksammade denna.

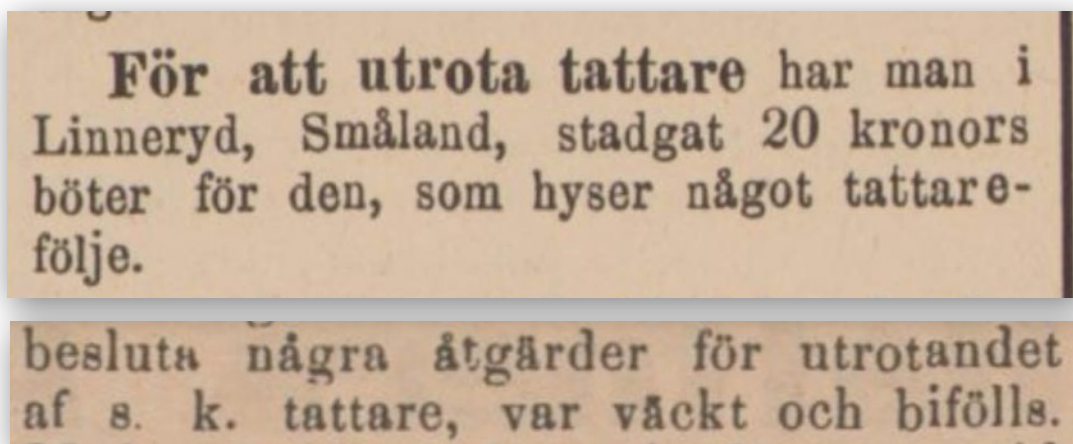
³ Folkets tidning 1865-04-18.

⁴ Öresundsposten 1875-02-19. Åtgärder mot kringstrykande.

Därför var det många människor som välkomnade de resande. En sådan person fick sitt namn publicerat i tidningen för att han tog emot ett följe i en socken inom Kinds härad.⁵ En kommunalstämma i Burseryd, Jönköpings län, beslutade att de som lämnade natthärbärge åt "tattare skola uppläsas från predikstolen."⁶ De skulle alltså hängas ut vid söndagsgudstjänsten av prästen.

En som fick uppmärksamhet för att han hade kontakter med resande, och lät dem bo kvar, var Carl Peter Petersson även kallad "Gubbakarlén". I en tidningsartikel från 1893 hävdades att han hade inhyst "tattare". Flera av hans syskon gifte sig med resande och det var antagligen även dessa personer som myndigheterna ville komma åt. Jag har också noterat att personer som kallades "tattare", men som inte var av resandesläkter, ofta var individer som hade goda kontakter med resande. Att skuldbelägga personer som hade goda kontakter med resande var ett typ av moraliserande som även kunde dyka upp i andra sammanhang. Exempelvis i handlingar såsom steriliseringsansökningar. Se min artikel på sid 32 i detta nummer av Drabbrikan. En kvinna från Ljustorp i Västernorrland fick följande antecknat angående hennes hereditet:

*"Ej känt för undertecknad, men i ascendensen finnas drag av asocialitet. Morfadern tog till exempel emot tattare."*⁷

I vissa byar i landet var tonlägen starkt föraktfullt. Foto: Kungliga biblioteket

En annan typ av aktion från kommunernas sida var betalningen för gripanden och transport av den gripne. Här jag funnit flera exempel på detta. I Borås tidning rapporterades om att 15 bönder grep två "tattarefamiljer" i Västra mark, Västra Götaland 1896:

*"...Till böndernas sorg och tattarnes glädje var länsmanen ej hemma. Och tattarne fick sin frihet att draga hvar de ville.....Så slutade den tattarejakten"*⁸

⁵ Borås tidning 1877-02-06. *Bref från Kind.*

⁶ Varbergsposten 1898-10-28. *Radikal tattarelagstiftning.*

⁷ Socialstyrelsens ansökningar om steriliseringar 1948. E 1:33.

⁸ Borås Tidning 1896-01-30. *En sorglustig färd.*

I samma tidning nämndes den aktuella familjen med namn i en annan artikel 1903:

"...Ett sällskap av den beryktade tattarfamiljen Lejon, bestående af far, son och två sonsöner, har en tid brukat på sina ströftåg uppehålla sig inom Örby socken., men blef den 2 d:s af några närboende till stället, där de uppehöll sig, anhållne och afförda till kronolänsmannen i orten, hvarifrån de förpassades och fördes af fjärdingsmannen för Örby, med biträde, till Borås transporthäkte för vidare befodran till länsfängelset i Vänersborg. Örby kommun lämnar en belöning af 25 kr. åt den som anhåller tattare eller andra bettlande från annan ort"⁹

Hysningsförbud och gripande mot betalning verkar upphöra 1922. Det kan möjligtvis kopplas till den nya lösdriverilagen som trädde i kraft 1923. Däremot kan man notera att liknande beslut fattades vid byastämmor senare. Så pass sent som 1959 slog Vännäs byastämma i Umeå fast att byalaget inte fick hyra ut bostäder till "tattare". Den som bröt mot förbudet skulle få böta 100 kronor.¹⁰

Nedan följer en lista på socknar, eller som de från 1862 heter – kommuner, som utfärdade dessa viten. Totalt rör det sig om 122 kommuner där de flesta var belägna i Västra Götalands län. Jag vill också påpeka att uppgifterna kommer från 1800-talstidningar och ibland verkar inte kommunerna hamnat i rätt län. Exempelvis Kind och Västra mark var dessutom inte kommuner utan härad.

Kristianstads län

Sörby och Gumlösa.

Hallands län

Fjärås, Trönninge, Eftra, Getinge, Stafsinge, Källsjö, Abild, Kungsäter, Långaryd, Gunnarp, Gällared, Förlanda, Frillesås, Kinnare och Vinberg

Dalsland

Frändefors, Högsäter, Rölunda och Åmål

Bohuslän

Tanum.

Västra Götalands län

Kind (härad), Sättila, Torpa, Örby, Närunga, Sexdrega, Seglora, Hyssna, Tostared, Vänga, Istorp, Nittorp, Böne, Mossebo, Moo, Sundals-ryr, Töllsjö, Hålanda, Dimbo, Vårkumla, Vättak, Västra Mark (härad), Örsås, Ljushult, Beateberg, Roasjö, Ödenäs, Björketorp, Varnum, Ås, Fristad, Äspered, Ambjörnarp och Varnum,.

Älvsborgs län

Kyllingared (Kölingared)

Hälsinglands län

Hanebo och Enånger,

⁹ Borås tidning 1903-02-10. *Fångade Lejon.*

¹⁰ Aftonbladet 1959-02-25. *Tolerans!*

Värmlands län

Brunskog, Borgvik, Arvika, Botilsäter, Holmedahl, Alster, Väse, Södra råda, Huggenäs, Kils, Eskilsäter, Silbodal, Västra fågelvik, Gräsmark och Sunne.

Jönköpings län

Kärda, Villstad, Forserum, Torskinge, Malmbäck, Haurida, Rogberga, Barkeryd, Månsarp, Berheda, Bäckseda, burseryd och Södra Hesta,

Kronobergs län

Qvenneberga (Kvenneberga), Linneryd, Blädinge, Ormeshaga, Östra Torsås, Härlunda och Aneboda,

Kalmar län

Thorsås (Torsås), Odensvi, Västervik och Rumskulla.

Östergötlands län

Tryserum och Sandby.

Jämtland

Tands by, Näs, Berg, Ström, Hammerdal, Rödön och Lit.

Västernorrlands län

Arnäs, Nordingrå, Grundsunda, Indal och Långsele.

Västerbottens län

Vännäs, Långsjö, Hissjö, Vindelgransele, Bursiljum, Lycksele, Åsele, Risträsk och Fahlmark.

Blekinge län

Kyrkhult

Denna artikel visar på en typ av förtryck som drabbade resande. Det var inte alltid politiska beslut på högsta nivå som drabbade de resande lokalt. I de trakter man kände till de resande drabbades individer, familjer och släkter hårt av detta. Min genomgång av historiska källor visar tydligt att den del av bondesamhällets befolkning som ville få bort de resande från sina trakter varken behövde någon definition på vad en "tattare" var eller ha lagen på sin sida. De kände redan till de resande och såg dem som främlingar som skulle avhysas. De hade också makten att göra så, om de behagade.

Arvid Bergman

Hemortsrätt, folkbokföring och fattigvård

Om man någon gång har släktforskat på resandeanor har man garanterat råkat ut för att de personer man intresserar sig för inte finns med i kyrkböckerna. Resande saknas påfallande ofta jämfört med majoritetsbefolkningen och det gäller särskilt husförhörslängderna. I andra typer av kyrkböcker hittar man dem oftare eftersom de kom i kontakt med kyrkan i samband med dop, vigslar och begravningar.

Ibland hör man förklaringen att resande inte står med i husförhörslängderna därför att invånarna i socknen inte tillät dem att skriva sig på orten. Man menar att de i så fall skulle ha blivit berättigade till fattigvård och riskerat att ligga församlingen till last. Hemortsätten skulle med andra ord ha varit direkt kopplad till kyrkobokföringen.

Riktigt så enkelt är det inte och jag tänkte därför att det kunde vara intressant att titta lite på lagstiftningen som reglerade det här förr i tiden.

Det vi idag kallar folkbokföring har växt fram ur två skilda principer som länge levt sida vid sida. Den ena var kyrkobokföringen, där husförhörslängden med tiden kom att inta en central plats, och den andra var mantalsskrivningen. De hade tillkommit av olika skäl och hade länge kvar sina ursprungliga funktioner. Husförhörslängderna var i första hand prästernas verktyg för att hålla reda på församlingsbornas kristendoms-kunskaper. Detta skedde genom att de regelbundet besökte hushållen i sin församling, förhörde invånarna i deras kunskaper och noterade sina iakttagelser i längden. I samband med besöken gjordes också en kontroll av själva längden så att den stämde med verkligheten och rätt personer var införda under rätt hushåll.

Mantalslängderna var däremot ett medel för statsmakten att fördela och driva in vissa skatter och avgifter, till en början den så kallade mantalspenningen som ersatte den tidigare kvarntullen, men med tiden också en del annat. Mantalsskrivning hölls en gång om året då det fördes in i längden hur mycket var och en skulle betala.

	Södelse		Ålder										
	År	Dag	III 2507	kur. Carep.	Studierän.	alh. Spambol.	Svebili	Svebili	Svebili	Svebili	Svebili	Svebili	Sörnar
1799													
1797													
1798													
1799													

Ett exempel på en husförhörslängd från Alguftsoda socken 1799-1807

De två systemen levde dock inte helt åtskilda från varandra utan man hade tidigt insett att kyrkböckerna och prästernas kunskaper om församlingsborna kunde användas som kontroll av mantalslängderna för att komma åt skattesmitare. Prästerna hamnade på det sättet i kläm mellan statsmakten och församlingsborna och frågan var länge ett tvisteämne, men 1812 fastslogs det att prästerna skulle vara närvarande vid mantalsskrivningen och att de skulle ha husförhörsböckerna med sig.

Ett exempel på en mantalslängd från Algutsboda socken 1804. Foto: Arkiv Digital

Det framväxande intresset för befolkningsstatistik under 1700-talet bidrog också till att husförhörslängderna så småningom blev enhetligare över landet och fick en tydligare funktion som folkbokföringsregister vid sidan om kontrollen av kristendomskunskaperna.

På så sätt kom mantalsskrivningen och kyrkobokföringen att alltmer närma sig varandra, men de förblev ändå skilda företeelser ända fram till 1991 då de slogs samman till en heltäckande folkbokföring i skattemyndigheternas regi.

Fattigvården i Sverige bars under lång tid upp av en ganska luddigt formulerad huvudprincip. Var man för gammal, svag eller sjuk för att själv arbeta ihop brödfödan och inte hade någon anhörig som försörjde en, då var det till det egna lokalsamhället man skulle vända sig för att få hjälp. Fattigvården kunde se olika ut på olika ställen och man hade ganska stora friheter att själva utforma den lokalt. En fattigstuga med ett fastställt antal platser och en kölista var en variant, en annan utdelning av pengar och spannmål vid särskilda tillfällen, en tredje att de fattiga gick eller fördes runt mellan gårdarna och försörjdes ett dygn per hushåll. Sådant som allmän folkpension och sjukkasse var något som kom först i förhållandevis modern tid.

I en förordning från 1763 uttrycktes grundprincipen som att "var socken skall föda sine fattige". För de fall då någon blev kvar på samma ort hela livet räckte den formuleringen gott och väl, men det fanns också många som flyttade runt och arbetade på andra platser än sin födelseort. Vem skulle försörja dem när de själva blev oförmögna att göra det?

Okklarheten resulterade i en mängd tvister mellan olika församlingar och regeringsmakten blev till slut tvungen att ingripa. 1788 kom det första stadgandet om hemortsrätten. När någon inte längre kunde försörja sig med arbete skulle ansvaret vila på "den socken, där fattighjonet antingen haft eget hemman eller såsom inhyses- eller tjänstehjon senast varit i skatt antecknat".

Huvudprincipen var alltså att fattighjonen skulle försörjas där de senast varit skattskrivna. När det gäller de före detta hemmansägarna får man anta att det är underförstått även i de fallen. Normalt skulle man ju vara mantalsskriven där man bodde. Men de nya reglerna innehöll också ett kryphål. För att ingen självsvåldigt skulle kunna ta emot ett inhysesshjon eller ett gammalt och mindre arbetsfört arbetshjon som riskerade att bli en försörjningsbörda för hela församlingen, skulle sådant först anmälas och godkännas på sockenstämman.

Därmed var rätten att vägra inflyttning född. Ibland kunde man se mellan fingrarna med att vissa bodde på ett ställe så länge de inte mantalsskrev sig på orten, men ofta avisade man dem helt. Och det var inte bara inhysesshjon och skröpliga tjänstehjon man sa nej till. På vissa håll tolkade man förordningen ganska frikostigt och ansåg sig ha rätt att hindra alla oönskade personer från att slå sig ner i församlingen. Förutom sådana som riskerade att bli fattighjon kunde det handla om att man inte ville ha in vanfrenjdade individer som blivit dömda för något brott.

I fråga om resande som nekades inflyttning eller mantalsskrivning är det lätt att tänka sig att det också kan handlade om fördomar, främlingsfientlighet eller bara svårigheter att acceptera andra sätt att leva än majoritetsbefolkningens.

Sett ur de resandes perspektiv är det dock troligen inte så enkelt som att de alltid ville men inte fick mantalsskriva sig på en plats. Om de hade en koja eller en liten stuga som bas för sina resor och inte deltog nämnvärt i det allmänna byalivet eller tänkte göra anspråk på fattigvård, är det knappast självklart att de skulle ha sett något värde i att skriva sig bara för att få betala skatt eller bli förhörda i sina kristendoms-kunskaper. Å andra sidan kan blotta existensen av församlingarnas rätt att neka mantalsskrivning ha varit tillräckligt för att man inte ens skulle försöka. Det är alltid vanskligt att i efterhand försöka dra några slutsatser utifrån bristen på bevis.

Ett sådant svårbedömt fall är familjen Hultqvist. Att döma av ett flertal källor var de bosatta i Algotzbo socken i Kronobergs län under en lång rad av år, åtminstone periodvis. Som exempel kan nämnas när den unge Didrik Hultqvist blev gripen för passlöshet 1812 i Jönköpings län och återsändes till hemlandet Kronoberg. I förhör vid landskansliet i Växjö berättade han att fadern, lumpsamlaren Peter Hultqvist, skickat honom i ett ärende till Jönköpings län. Myndigheterna sände då efter fadern som skulle vara bosatt i Algotzbo och strax därpå infann han sig och kunde ta med sig Didrik hem igen.

Bilden ovan är ett utsnitt ur Carl Akrells Karta öfver landswägarna i Sverige 1811. Enligt flera källor höll familjen Hultqvist under många år till i trakten kring Eriksmåla i Algotzbo socken. Platsen, där det senare kom att inrättas en marknad, var en träffpunkt för många människor och en idealisk utgångspunkt för resor åt olika håll. Dels passerade stora landsvägen mellan Eksjö och Karlskrona Eriksmåla i nord-sydlig riktning, dels gick den mindre vägen mellan Växjö och Kalmar förbi där. Även Lessebo pappersbruk som Peter Hultqvist en tid samlade lumpor för låg längs samma väg.

Som nämnts ovan var det på sockenstämman som inflyttningsfrågor skulle avhandlas. De belägg jag känner till för familjen Hultqvists vistelse i Algutsboda sträcker sig från 1794 till 1826 och jag har läst igenom sockenstämmoprotokollen från 1788, då rätten att vägra inflyttning infördes, till 1826. Fattigvårdsfrågor diskuterades kontinuerligt under hela perioden men Hultqvist nämns aldrig och det närmaste man kom ett inflyttningsärende var när en person som nyligen köpt ett torp i socknen men ännu inte mantalsskrivit sig där gick omkring och tiggde för att överleva fram till första skörden.

Men familjen Hultqvist kan som sagt ha vetat att det inte var någon mening med att driva frågan och därför inte ens lyft den. Så länge församlingen hade lagen på sin sida kunde det vara svårt att hävda sin rätt. Vad skälet än var tycks det i alla fall inte finnas några spår av familjen i Algutsbodas husförhörslängder eller mantalslängder.

Fattigvården var en brännande politisk fråga som debatterades flitigt under hela första halvan av 1800-talet, men det dröjde ändå till 1847 innan diskussionerna resulterade i en ny förordning. Två stora förändringar i den var att rätten att vägra inflyttning eller mantalsskrivning avskaffades och hemortsrätten omdefinierades. Den församling som nu skulle försörja ett fattighjon var den där man senast vistats stadigt tre år i rad utan att leva på fattigunderstöd. Kyrkobokföringen spelade i det sammanhanget en viktig roll när man behövde fastställa att någon bott tre år på samma ställe.

Men den nya förordningen mötte stark kritik redan från början och bara sex år senare ersattes den av en ny. I 1853 års förordning baserades hemortsrätten åter på mantalsskrivningsorten. Försörjningsort för de fattiga var den församling där de antingen var eller borde vara mantalsskrivna med hänsyn till var de främst vistats. Någon lagstadgad rätt för en socken att vägra inflyttning återinfördes inte, men ett visst skydd mot ekonomiskt svaga inflyttare fanns ändå i form av en karenstid. Om behovet av fattigförsörjning uppstod inom sex månader efter mantalsskrivningen på den nya orten skulle fattigvården bekostas av den ort där man dessförinnan varit mantalsskriven.

Denna förordning följdes i sin tur av andra, närmast 1871. Hemortsrätten formulerades där på samma sätt som 1853 och sexmånaderskarensen förlängdes till ett år. Även i fattigvårdslagen från 1918 var det mantalsskrivningsorten som var avgörande. Rätten att vägra inflyttning återinfördes aldrig. I och med att den avskaffades 1847 var den borta för gott.

Likväl hände det att församlingar inte tillät folk att bosätta sig där de ville eller skriva sig där de bodde. Men då kunde det löna sig att överklaga. Det gjorde Didrik Hultqvist när Lofta församling i Kalmar län vägrat låta honom mantalsskriva sig i socknen.

Familjen verkar ha haft långvarig koppling till orten, precis som de tidigare hade till Algutsboda. På 1830-talet dog Didriks båda föräldrar i Lofta, han själv hade varit mantalsskriven där 1845 och kunde visa upp flera skriftliga intyg från sockennämnden som gett honom tillstånd "att under vandring försörja sig med småhandel". På 1850-talet hade han också köpt en liten stuga i församlingen. Men när han ville mantalsskriva sig tillsammans med sin fästekvinna och deras barn för år 1857 fick de inte det.

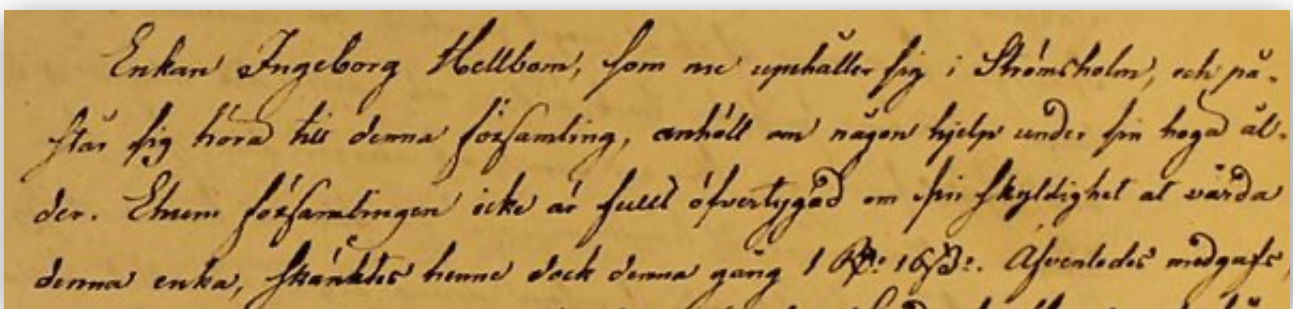
Didrik vände sig då till Länsstyrelsen och där gav de honom rätt. Eftersom han hade sin hemvist inom Lofta och inte varit mantalsskriven någon annanstans föregående år skulle han få mantalsskriva sig i Lofta.

Länsstyrelsen fällde sitt utslag i slutet av november 1857 och i januari tog församlingen upp frågan på sockenstämman. De var inte nöjda med utslaget och beslöt att överklaga hos Kammarrätten "för att warda befriade från dessa lösdrijfande Personer".

Processen drog ut på tiden, men när Kammarrättens utslag kom, i augusti 1859, var även det till Didriks favör. Församlingen hade nu inget mer att sätta emot och Didrik kunde till slut bli mantalsskriven. Samtidigt fördes han in i husförhörslängden där han står med till sin död 1866. Den sista tiden levde han på fattigunderstöd från församlingen.

Det är ganska lätt att hitta exempel på hur resande på det här sättet förvägrats att slå sig ner på en ort eller hur man lokalt på olika sätt försökt hålla dem på avstånd (se även Arvid Bergmans artikel i det här numret av *Drabbrikan*). Men det finns också exempel där man kan skymta en mer välvillig inställning, eller åtminstone ett svagare motstånd, och jag tänkte avsluta med ett sådant.

1826 fick den ålderstigna Ingeborg Hellbom ta del av fattigkassan i Rumskulla socken, trots att församlingen inte var "fullt öfvertygad om sin skyldighet att vårda denna enka"¹.

Ur protokoll med Rumskulla församlings sockenstämma den 14/12 1826: "Enkan Ingeborg Hellbom, som nu uppehåller sig i Strömsholm, och påstår sig höra till denna församling, anhöll om någon hjälp under sin höga ålder. Ehuru församlingen icke är fullt öfvertygad om sin skyldighet att vårda denna enka, skäntes henne dock denna gång 1 R:dr 16 sk." Rumskulla Kla:6 (1821-1851). Foto: Urban Lindqvist.

¹ Ingeborg Maria Hellbom, född ca 1745-1750, död 1830, var sannolikt en ättling till den kände Per Jönsson Hellbom, men jag har tyvärr inte lyckats reda ut hennes bakgrund. Hon levde tillsammans med en av de många Johan Klarin som funnits och de hade åtminstone tre söner, Gert, Johan och Peter Fredrik. Även Ingeborgs man Johan Klarin bör vara en ättling till Per Hellbom, möjligen en sonson till honom och bror till Gert Johansson Klarin, men det är inte säkert. Om någon känner till vilka Ingeborgs och Johans föräldrar var, kontakta gärna redaktionen och meddela det. Det vore mycket uppskattat.

Även under de följande åren fick hon då och då en liten penningssumma av församlingen och en period då hon var inneboende hos en timmerman i grannsocknen Hässleby fick han ekonomiskt stöd från Rumskulla församling för att han försörjde henne.

Nu handlade det visserligen inte bara om välvilja utan församlingen tycks ha ansett att det ändå var deras skyldighet att försörja henne. När hon begravdes 1830 noterades det i begravningsboken att hon var en "kringvandrande enka, som i yngre åren varit boende i soknen, och hvilken församlingen därför måst underhålla och vårda under de senare åren". Men de hade mycket väl kunnat vägra hjälpa henne och troligen kommit undan med det.

Urban Lindqvist

Otryckta Källor

Algutsboda kyrkoarkiv, Al:4 (1799-1807), Al:5 (1807-1814), Kla:3 (1776-1825), Kla:4 (1825-1846)

Justitiekanslern -1974, Huvudarkivet, Elllcc:409 (1812)

Kammarrätten, Huvudarkivet, Billa:201 (1859)

Lofta kyrkoarkiv, Al:20 (1855-1860), Al:22 (1861-1865), F:3 (1862-1871), Kla:7 (1851-1862)

Länsstyrelsen i Kalmar län, Landskontoret, All:20 (1857)

Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, Al:16 (1812)

Mantalslängder 1642-1820, Kronobergs län:93 (1804)

Originalförordningar 1602-1840, vol. 27 (1788-1794), Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, angående Skyldigheten at underhålla sådana, från then ena til then andra Församlingen inflyttade personer, som sedermera blifwit wanföre och icke kunna sig sjelfwe försörja. Gifwen Götheborg then 5 December 1788

Rumskulla kyrkoarkiv, C:5 (1801-1835), Kla:6 (1821-1851)

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Karl-Gustaf, 2006: *Folkbokföringen. Historia och reform*. Landsarkivets i Uppsala småskriftserie nr 5

Gustafsson, Harald, 1989: *Sockenstugans politiska kultur. Lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*. Stockholm: Stadshistoriska Institutet

Kongl. Maj:ts Nådige Förordning, Angående Hospitals och Barnhus Inrättningarne i Riket. Gifwen Stockholm i Råd-Cammaren then 11 April 1763 (Årstrycket)

Kongl. Maj:ts nådiga Förordning, angående fattigvården i Riket. Gifwen Stockholms Slott den 25 Maj 1847 (SFS 1847:23)

Kongl. Maj:ts nådiga Förordning, angående Fattigvården i Riket. Gifwen Stockholms Slott den 13 Juli 1853 (SFS 1853:39)

Kongl. Maj:ts nådiga Förordning angående fattigvården. Gifwen Stockholms Slott den 9 Juni 1871 (SFS 1871:33)

Lag om fattigvården; given Stockholms slott den 14 juni 1918 (SFS 1918:422)

Lext, Gösta, 1979 [1967]: *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*. Landsarkivet i Göteborg

Lext, Gösta, 1984: *Studier i svensk kyrkobokföring 1600-1946*. Landsarkivet i Göteborg

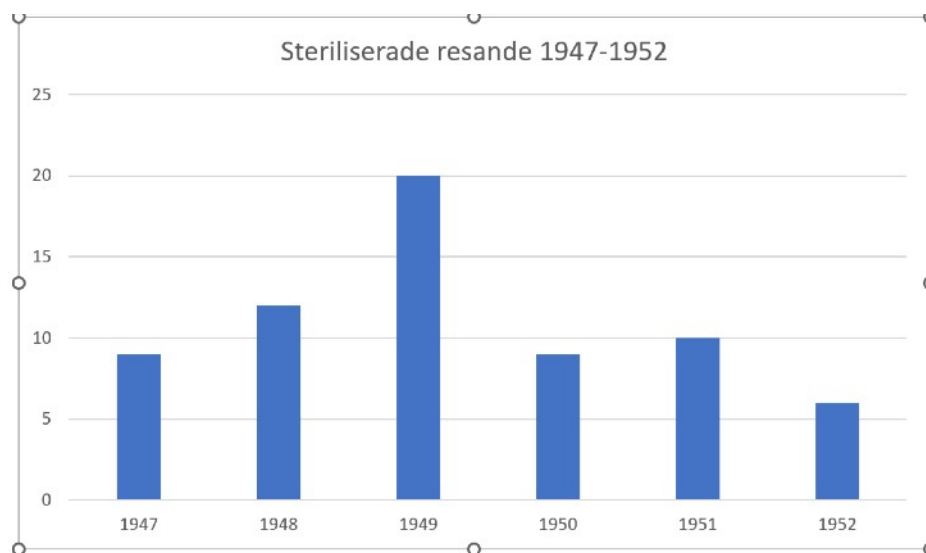
Lindstedt, G., 1915: *Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia intill kungl. förordningen angående fattigvården den 9 juni 1871*.

Fattigvårdslastiftningskommitténs betänkanden 2:2. Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1918

Steriliseringar i Socialstyrelsens arkiv 1947-1952

Den här gången tänkte jag redovisa resultaten från min genomgång av Socialstyrelsens arkiv med steriliseringsansökningar från 1947 till 1952. I tidigare nummer av Drabbrikan har jag redovisat statistik från Medicinalstyrelsens steriliseringsärenden gällande perioden 1935-1947.¹ Nu kommer jag att utöka undersökningen med fem år och eftersom handläggningen av steriliseringsansökningar från andra halvan av 1947 flyttades till Socialstyrelsen, baseras min undersökning i detta nummer på denna myndighets arkiv.

När jag jämför hur resandes förekommer och omnämns i steriliseringsansökningar under 1940- och 1950-talet kan jag bara se en marginell förändring i början av 1950-talet. Nedvärderande ord som "tattarpsyke" kunde till exempel fortfarande användas om resande. Ett överlag starkt nedsättande språkbruk är fortfarande i bruk in en bit på 1950-talet. Däremot är det tydligt att antalet ansökningar och utförda steriliseringar på resande sjunker i antal in på 1950-talet.

Diagrammet visar en sjunkande trend i början av 1950-talet.

¹ Drabbrikan nr 21, 2021. *Steriliseringar av resande- 1938-1947-Medicinalstyrelsens arkiv.*

Det brukar ofta påstås att kvinnor utgjorde den absoluta majoriteten av de steriliserade i Sverige. Mina systematiska genomgångar av steriliseringsärenden visar att påståendet stämmer överens med tidigare forskning, från exempelvis Maija Runcis och Mattias Tydén. I vissa fall hävdas det att det i princip bara var kvinnorna ur resandebefolkningen som steriliserades. Bland annat kunde man läsa detta i tidningen *Populär historia* 2021.² Mina systematiska undersökningar visar att männen utgjorde majoriteten av de individer med resandebakgrund som steriliserades under 1940-talet. Mellan 1935-1947 steriliserades åtminstone 90 resandemän medan steriliseringsärendena som rörde resandekvinnorna uppgick till 57 fall.

I min granskning av Socialstyrelsens arkiv kan jag notera ett paradigmskifte sedan myndigheten tagit över ansvaret för steriliseringarna. Hädanefter är nämligen majoriteten av de steriliserade kvinnor. Min granskning av arkivmaterialet visar att det är just under 1948 kvinnor börjar att steriliseras i högre grad än män, när det kommer till resande. Man kan fråga sig varför detta sker just vid denna tid? I materialet sticker anstalter som Svartsjöanstalten eller Venngarns alkoholanstalt ut i steriliseringsansökningar som rör resandemän, men det fanns även andra anstalter som skickade in flera ansökningar. I ansökningshandlingarna framgår det tydligt att resandemännen man ville sterilisera ansågs vara kriminella, alkoholmissbrukare och asociala. De pekades även direkt ut som sämre människor. I sin tur grundade sig detta på att de var "tattare". I handlingar från både Venngarn och Svartsjöanstalten noterar jag att enbart begreppet "tattare" var understruket. Ansökningar byggde i grund och botten på olika faktorer som alkoholism eller asocialitet, men de resande pekades särskilt ut eftersom de var "tattare". Här behöver man ha i minnet att det fanns människor inom systemet som trodde att rasbiologin var vetenskapligt bevisad kunskap. Som vi ju vet pekade rasbiologerna ut "tattare" som människor med dåliga rasmässiga egenskaper. En resande beskrevs i ett protokoll, av Venngarnsanstaltens direktör, ha visat "*tattarens beskedliga undfallenhet..*".³

Från och med 1947 upphör steriliseringsansökningarna från Venngarn att synas till i materialet. Exakt samma trend kan utläsas i omfattningen av ärenden från Svartsjöanstalten. Anstaltsstyrelsen för Venngarn skriver den 28 februari 1947 brev till Socialstyrelsen där det uttrycks tvivel över att verka för steriliseringar vid utskrivningar från anstalten. Man uttrycker här oro över att det kan ses som ett "tvångsingripande".⁴ Det är också viktigt att veta att detta skedde i en tid när justitieombudsmannen hade börjat titta närmre på steriliseringsärenden i samband med utskrivning från anstalter. Trots att man samtidigt debatterade kring steriliseringar i riksdagen genomfördes inga ändringar i steriliseringslagen.⁵ Ändå verkar det av allt att döma som att rutinerna på Svartsjöanstalten och Venngarn ändrades från och med 1947. I vart fall fram till 1952. Jag har nämligen inte funnit några steriliseringsansökningar som rör resande från dessa två anstalter i arkivmaterialet från denna period. Förmodligen finns det inga ansökningar som rör andra än resande heller.

² Populär historia 3/2021. Lars Edling.

³ Statens vårdanstalt Venngarn. Anstaltsstyrelsens protokoll med bilagor. A 1:39. 1940-07-31.

⁴ Statens vårdanstalt Venngarn. Anstaltsstyrelsens protokoll med bilagor. A 1:53. Protokoll undertecknat av Karl Levison. 1947-02-28.

⁵ Mattias Tydén. Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975. Andra utvidgade upplagan 2002. Kapitel 6.

H. är tattare, parasit och oförmögen att taga vård om sig sj
 under rus huggit någon med kniv. Straffad för stöld en gång o

Skrivelse från Venngarns alkoholistanstalt med föga smickrande ord
 om intagna av resandesläkt. Foto: Arvid Bergman

In på 1950-talet noterar jag att antalet steriliseringsärenden som rör resande sjunker. De jag har påträffat visar att det är just kvinnor som numera blir föremål för steriliseringar. Tidigare hade i vissa fall väldigt unga kvinnor råkat ut för steriliseringar, men under 1952 noterar jag en förändring. Nu påträffar jag istället endast resandekvinnor som redan har barn. Detta kan ha att göra med att det under 1950-talet förekom kritik mot vissa anstalter i pressen. Bland annat från Göteborgs Handels och Sjöfartstidning.⁶ Personal på vissa anstalter, som till exempel Bodaborg, ansågs ha tendentiöst nedvärderat resultat från intelligensundersökningar.⁷ Om resultaten från intelligenstesten nådde en ansett låg nivå kunde testobjekten steriliseras utan samtycke. Genom att tolka eller manipulera fram sämre resultat kunde man med andra ord få fria tyglar att utsätta den man ville för sterilisering. Flera sådana fall fick uppmärksamhet i pressen, vilket ledde till att de intagna på exempelvis sinnesslö-anstalter hädanefter inte verkar ha steriliserats i lika stor utsträckning. Medicinalstyrelsen hade också infört ett påbud för en mer omsorgsfull praxis för de intagna vid anstalterna från år 1948.⁸ Kombinationen av detta ledde till exempel till att andelen yngre resande inte förekommer i steriliseringsärenden i lika hög grad när vi rör oss in på 1950-talet.

Om jag fokuserar på 1952 så kan jag notera att jag i arkiven enbart funnit steriliseringsärenden med resande som är kvinnor. Dessutom är det flera av dem som inte kallas för "tattare" i handlingarna. Anledningarna till detta är förmodligen flera. En möjlig anledning kan vara att framstående personer inom den akademiska världen, som till exempel Torgny T. Segerstedt, uttalade sig om att man inte bör använda "tattar"-begreppet.⁹ Bland annat väcktes rektioner från vissa tidningar när "tattarbegreppet" användes om till exempel kriminalmål.¹⁰ Trots det fortsätter ändå flera psykiatriker och myndighetspersoner använda begreppet. Den plats som i högst utsträckning använde begreppet "tattare" i handlingarna under 1952, var den psykiatriska kliniken på Malmö allmänna sjukhus. **Här fanns signaturer på flera steriliseringsansökningar även under föregående år.** Ärendena gällde då inte resande utan personer som var ingifta i resandesläkter. På något sätt har personer som ansökningarna gällde också börjat kallas "tattare". En psykiater skrev först att personens fader var av "tattaresläkt", för att senare skriva att personens man "tillhör en av stadens mer välkända tattarfamiljer".¹¹ Kanske fanns det en bakomliggande orsak till att ett sådant språkbruk var så starkt i just Malmö. I staden hade man flera gånger kartlagt och registrerat de resande under de senaste tre decennierna.

⁶ Göteborgs Handels och Sjöfartstidning. 1950-02-27. *Giv dem ett sabbatsår.*

⁷ Tyden. Sidan 436.

⁸ Ibid. Sidan 451.

⁹ Arbetartidningen 1950-01-03. *Bra sagt!* Torgny T. Segerstedt.

¹⁰ Expressen 1950-08-15. *På tiden.*

¹¹ Riksarkivet. Socialstyrelsen. Ansökningar om steriliseringar. E 1:111. 22-årig kvinna.

Malmö hade också pekats ut som en av Sveriges mest "tattar-täta" städer och 1935 föreslog Kriminalpolisen i Malmö att systematiska tvångsåtgärder borde genomföras för att lösa "tattarfrågan" i Sverige¹². För mig vore det inte oväntat om tjänstemän som tidigare jobbat inom områden som rört "tattarfrågor" eller som influerats av rasbiologin är de som fortfarande använder begreppet in på 1950-talet.

Totalt fyra av de resande som steriliserades 1952 anges inte vara "tattare". Däremot kunde andra nedsättande uttryck användas om dem. En sak som bör påpekas är att även om begreppet "tattare" inte användes i själva ansökningshandlingarna, var det ändå i sammanhanget känt att den som skulle steriliseras var av resandesläkt. I flera fall har jag nämligen sett noteringar om de förekommande personernas resandebakgrunden i akter och utredningar hos till exempel polisen och vårdinrättningar.

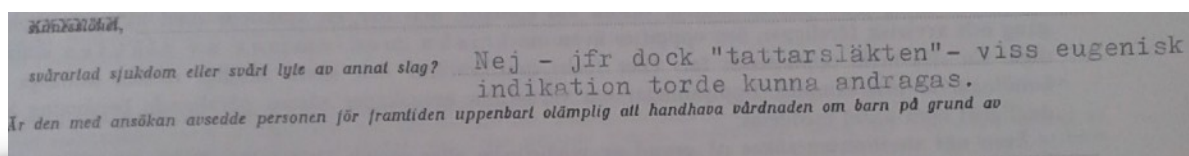

Foto från en steriliseringsansökan 1952. Resande, och de som var associerade med resande, var den enda grupp bland de steriliserade som utsattes för dessa typer av nedsättande kommentarer så sent som 1952. Foto: Arvid Bergman.

Statistik

Totalt, med såväl Medicinalstyrelsens som Socialstyrelsens arkiv, har jag granskat ganska precis 20.500 steriliseringsansökningar från perioden 1935-1952. Jag skriver ganska precis eftersom det finns ett år då jag är osäker på det exakta antalet, som jag har noterat till 20.483 akter. Mina undersökningar visar på att åtminstone **206** steriliseringsansökningar som rörde resande beviljades under perioden. I 33 fall anges personerna i fråga inte vara "tattare" i själva ansökningarna, men i flera fall omskrivs de som så i andra handlingar som ligger till grund för ansökan. Det totala antalet individer som uttryckligen kallas för "tattare" uppgår till 271. Bland dem har jag funnit 76 personer som jag inte har kunnat koppla till någon resandesläkt. Här vill jag dock påpeka två saker. Bland dem kan både finnas individer med och utan resandebakgrund. Jag har förvisso tillgång till omfattande genealogisk forskning, med den är inte heltäckande, det finns vissa luckor. Detta betyder att personer med resandebakgrund både har kunnat missats av mig eller vara okända för mig, men kanske inte för de som står bakom steriliseringsansökan. De jag tagit med här är därför individer som jag med säkerhet vet var del av någon resandesläkt.

¹² Undersökning angående Tattare. Kriminalpolisen i Malmö 1935.

De som i ansökningarna kallas "tattare" utgör minst 72 % av individer med resandebakgrund. Bland de övriga 76 "tattarna" har jag funnit 9 personer som levit i en relation med en partner som har resandebakgrund. Därutöver hade 18 personer ett efternamn som påminner om vissa kända resandesläkters. Resterande individer är ofta vagt utpekade och anges med motiveringar som exempelvis "*kanske kan vara "tattare"*". Man kan spekulera i varför, men en anledning som återkommer i andra sammanhang är att personer som hade samröre med resande ibland också togs för att vara "tattare". Ett väldigt målande exempel är att en person med efternamnet Brandin, som i samtida källor associeras med resande, vid flera tillfällen anges vara "tattare". Det behöver förvisso inte nödvändigtvis bara vara för att efternamnet förekom bland resande. Personen som åsyftas var intagen på Svartsjöanstalten samtidigt som flera resande och kan då givetvis också ha umgåtts dem på anstalten och då tagits för att vara av resandesläkt.

Totalt innehåller Socialstyrelsens arkiv steriliseringsärenden för åtminstone 103 kvinnor och 103 män av resandesläkt, som alla blev steriliserade. Märkligt nog resulterade min undersökning i en exakt jämt fördelad siffra, men om trenden med alltjämt ökande antal steriliseringsansökningar för kvinnor håller i sig, kommer de steriliserade kvinnornas antal med säkerhet att vara högre längre in på 1950-talet.

Värt att notera är att ännu under år 1952 skrivs det fler och grövre nedsättande utlåtanden rörande resande än rörande andra etniska grupper som förekommer i materialet. Förmodligen minskar användningen av begreppet "tattare" längre in på 1950-talet, men ett kränkande språkbruk skulle ändå kunna fortsätta användas i ansökningshandlingarna. Jag har sett flera nedsättande uttryck som använts även om inte ordet "tattare" förekom. Till exempel "vagabonderande" och "torftig". Framöver hoppas jag kunna forska vidare på området och då kunna visa vad som hände sen.

Arvid Bergman

Följer vår språkvårdande myndighet ISOF lagarna i fråga om hur romani chib benämns?

När våra fem nationella minoriteter (sverigefinnar, tornedalingar, judar, romer och urfolket samer) och fem minoritetsspråk (finska, meänkieli, jiddisch, **romani chib** och samiska) erkändes vid millennieskiftet baserades beslutet på regeringens proposition Nationella minoriteter i Sverige (prop. 1998/99:143). I propositionen anges vilka kriterier som skulle uppfyllas för att en grupp skulle kunna erkännas som nationell minoritet och ett språk skulle kunna erkännas som nationellt minoritetsspråk. Förutom en rad argument kring varför just dessa fem minoriteter och deras minoritetsspråk var aktuella definieras både minoriteterna och minoritetsspråken. I och med detta dokument fastslogs att alla så kallade romska grupper såsom resande eller resandefolket, finska romer eller kale-romer, kalderasha, lovara, arli, sinti m.fl., inryms under paraplybegreppet romer. Därmed är det fastställt att den korrekta officiella benämningen och därmed även den juridiskt korrekta benämningen minoriteten romer.

En central aspekt i minoritetserkännande var att svenska staten skulle ratificera Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. De är två separata och juridiskt bindande internationella dokument som är upprättade av Europarådet. Istället för att benämna dem med deras ganska långa namn brukar man kalla dem "ramkonventionen" och "språkstadgan". Att vara del av en nationell minoritet är en sak och att vara minoritetsspråkstalarare är en annan. Förvisso hänger de oftast ihop, men inte alltid. Ett direkt exempel är att romer från Finland som numera lever i Sverige kan ha både romani chib och finska som nationellt minoritetsspråk.

Ratificerandet av konventionerna offentliggjordes i Sverige genom publikationen Sveriges internationella överenskommelser, SÖ 2000:2 för ramkonventionen och SÖ 2000:3 för språkstadgan. I SÖ2000:3 anges att samiska, finska och meänkieli är landsdels- eller minoritetsspråk i Sverige. Därutöver är jiddisch och **romani chib** territoriellt obundna minoritetsspråk i Sverige.

Till följd av minoritetserkännandet och ratificeringen av konventionerna har flera lagar och förordningar stiftats. År 2009 fick vi språklagen (2009:600) och den så kallade minoritetslagen, eller lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk som den heter. I **minoritetslagens 2 §** hänvisas angående minoritetsspråken till **språkstadgan (SÖ 2000:3)** och i **språklagen 7 §** står att "de nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, **romani chib** och samiska".

Institutet för språk och folkminnen, förkortat ISOF, är den svenska myndighet som har ansvar för språkpolitiken i Sverige. På deras hemsida står att läsa: "Isuf är Sveriges språkmyndighet och har regeringens uppdrag att bedriva språkvård och göra det svenska språket så tillgängligt som möjligt för så många som möjligt. Avdelningen Språkrådet ansvarar för språkvård inom expertområdet svenska, men även inom nationella minoritetsspråk och svenskt teckenspråk." Myndighetens uppdrag framgår i detalj i förordningen (2007:1181). Enligt instruktionerna till ISOF däri står det i 2 § att myndigheten ska "samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det svenska språket, de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli och **romani chib**, det svenska teckenspråket samt dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige". Utöver det får myndigheten inför varje nytt år ett regleringsbrev av regeringen. I det får myndigheten instruktioner om t.ex. särskilda områden eller frågor som de instrueras att fokusera på under det kommande året.

Det minoritetsspråkliga arbetet involverar fyra av de fem nationella minoritetsspråken. Ansvaret för de samiska språken ligger under Sametinget och Samiskt språkcentrum.

Om vi nu skärskådar alltihop så kan vi konstatera att minoritetsspråken har erkänts för att de har funnits i Sverige under mycket lång tid. I prop. 1998/99:143 står det att språk som har börjat talas i Sverige efter 1900-talets början inte ryms inom språkstadgans så kallade tillämpningsområde. Detta betyder att bara språk som har talats i Sverige före år 1900 kunde få status som minoritetsspråk i samband med erkännandet år 2000. Språken skiljer sig också från svenskan och talas av flera grupper som kort och gott vill bibehålla sitt språk. Genom internationella överenskommelser med Europarådet ska svenska staten också göra det möjligt för språken att inte bara bestå utan också kunna utvecklas. Sedan finns det en rad lagparagrafer som är till för att skydda både språken och dess talare på olika sätt. Som del av statens åtaganden har ISOF inte bara fått i uppdrag av regeringen att bedriva ett språkvårdande arbete, som görs av Språkrådet, utan har nu också öppnat upp fyra språkcentrum för revitalisering av de nationella minoritetsspråken finska, meänkieli, jiddisch och "romska". Förlåt, men vad i allsin dar är "romska"?

År 2007 publicerade ISOF:s avdelning Språkrådet rapporten DET ROMSKA SPRÅKET OCH ROMSK SPRÅKVÅRD I SVERIGE. Författarna till rapporten var Ellen Bijvoet och Kari Fraurud, som då var tvåspråkighetsforskare vid Stockholms universitet. I inledningen skriver de att "**Romani (chib)**⁴ eller, med en nyare beteckning, **romska** är ett av världens hundra största språk...". I fotnoten anges följande: "⁴ (É) romani chib betyder "det romska språket" (femininform av adjektivet "romsk" + chib "tunga"/"språk")". Det faktum att É används som bestämd artikel visar att forskarna refererade till kalderash-romani, eftersom andra varieteter har -i- som feminin bestämd artikel. Fast detta är egentligen inte ett bekymmer – men det är termen "romska", som forskarna skriver är en "nyare beteckning". Förlåt, men vad grundar sig detta på?

När jag den 16 mars ringer Ellen Bijvoet, för att förhöra mig om vad som föranledde till denna skrivelse, berättar hon att hon just nu håller på med ett forskningsprojekt kring hur människor som talar svenska med brytning uppfattas. Detta gör hon tillsammans med Språkrådet, men jag förstod inte riktigt om hon är anställd vid ISOF eller inte. Hon berättar också att hon är verksam vid Uppsala universitet och att hon ingår i ett resursteam på den nya avdelningen för minoritetsspråk. Alltså den avdelning där både Språkrådet och språkcentrumen för de olika minoritetsspråken ligger. När rapporten skrevs arbetade hon vid tvåspråkighetscentrum på Stockholms universitet. När jag frågade henne varifrån begreppet "romska" kom svarade hon "Det (rapporten reds. anm.) var en avstickare, inte min specialité om man säger så. Och så jobbade vi ihop med Baki och en kille som hette, Dimitri. Jag minns inte om det var vi som... Jag får nog tala med Kari och höra med henne...".

Kari Fraurud som var med och skrev rapporten har gått i pension och har inte kunnat nås. Ellen Bijvoet sade att hon skulle försöka få kontakt med henne och höra efter om hon minns bättre. Det vore intressant att höra närmare om hur de resonerade när de beslöt sig för att avfärda en officiell benämning och därtill juridiskt gällande term och ersätta den med en "nyare beteckning". Särskilt intressant vore att få höra varifrån denna "nyare beteckning" skulle komma.

Den 22 mars anordnade ISOF:s Språkcentrum för nationella minoritetsspråk ett möte för sina styrgrupper under rubriken "Målarbete". Mötet hölls i Stockholm och styrgrupperna för samtliga nationella minoritetsspråk, förutom samiska förstås, deltog. Generaldirektör Martin Sundin hälsade välkomna och sade i sitt inledningstal att minoritetsspråken är myndighetens viktigaste uppdrag. Sari Pesonen, som revitaliseringsexpert vid Språkcentrum, skulle bland annat tala om perspektiv på mål för revitalisering av ett språk. I början av mötet ställde jag en kort fråga om styrgruppsmedlemmarnas mandat och roll vid Språkcentrum. Inför dess inrättande var det i förarbetena föreslaget att språkcentrumen skulle styras av minoritetsspråkstalare, såsom ett slags nämnd. Sedan inrättandet har ISOF inte gett något svar på frågan om vilket mandat och roll styrgruppen för romani chib har, men nu när generaldirektören var på plats kunde frågan ställas direkt till honom.

Enhetschefen för Språkcentrum Elina Majakari och GD:n Martin Sundin. Foto: Rafael Szoppe.

I diskussionerna som följde frågan bad Sussanne Sznajderman-Rytz om ordet. Hon är styrgruppsmedlem vid Språkcentrum för jiddisch och refererade till sig själv som medlem av judiskt Språkcentrum, men rättade sig omedelbart och sade Språkcentrum för jiddisch. Rafael Szoppe från styrgruppen för de språkcentrum som ska arbeta med romani chib knöt an till vad Sussanne just sagt och ifrågasatte valet av termen "romska" framför romani chib. Vid ett möte som hölls med styrgruppen den 3 december ifjol var den absoluta majoriteten av styrgruppen uttalat emot användandet av termen "romska", men trots det valde ISOF att kalla det språkcentrum som ska arbeta med romani chib för Språkcentrum för "romska". ISOF:s argument för att använda benämningen "romska" är att den "bättre passar in i svenskt språkbruk än romani chib".

Jag som också är medlem av samma styrgrupp, frågade generaldirektören om man kanske borde vara konsekvent och även anpassa begreppen meänkieli och jiddisch till svenska språket och kalla språken "tornedalsfinska" och "judiska" – om talarna inte hade något emot detta? Min fråga uppfattades så löjeväckande att de som representerade dessa språk inte kunde göra annat än skratta. Det undgick ingen vid mötet att frågan om att byta namn på ett språk rörde upp starka känslor hos styrgruppsmedlemmarna. Flera av deltagarna uttryckte sig ganska högljutt mot detta. Martin Sundin fick frågan varför bara romani chib har fått sitt namn ersatt med argumentet att "bättre passa in i svenskan". Tillika är ju romani chib talarnas egna benämning på språket. Såsom tjänstepersoner alltid gör duckade han frågan och sade att han inte kunde ge svar. Han skulle ta frågan med sig. Samma sak har både ISOF:s generaldirektör och andra företrädare sagt vid samråd med romanitalare sedan flera år. Värt att nämna är att på frågan; Vad står det i ert (ISOF:s reds.anm.) regleringsbrev? Romani chib eller "romska"?, svarade Martin Sundin; Romani chib.

Det är i allra högsta grad anmärkningsvärt att en statlig myndighet ens kan få för sig att förorda en annan term än den som är fastställd och juridiskt bindande. Att en statlig myndighet som dessutom har i uppdrag att bedriva språkvård och revitaliseringsarbete med de nationella minoritetsspråken gör så saknar motstycke. Trots att ISOF vid upprepade tillfällen fått kritik för termen "romska" har man hittills vägrat att ta till sig av kritiken. I Diskrimineringsombudsmannens yttrande över ISOF:s förslag till handlingsprogram för bevarande av de nationella minoritetsspråken (LED 2020/539) skriver man: "Slutligen noterar DO att det i handlingsprogrammet förespråkas att begreppet romska bör införas som benämning på romani chib, med hänvisning till att begreppet romska är anpassat till det svenska språkssystemet. DO ställer sig frågande till

varför en sådan anpassning föreslås endast i förhållande till romani chib, och vill understryka att en förändring av benämning på något av de nationella minoritetsspråken inte bör genomföras utan att detta är mycket väl förankrat bland talarna.”

Vid halvnotiden på morgonen den 27 mars ringer min telefon. När jag svarar hör jag en röst säga ”Hej det är Ellen Bijvoet, vi talades vid i förra veckan och jag sade att jag skulle ringa tillbaka.” Av Ellen fick jag höra att hon hade talat med Kari Fraurud och Kenneth Hyltenstam, som tillsammans skrev boken *Sveriges sju inhemska språk* (1999). Hon hade också talat med Baki Hasan som är anställd vid Språkrådet, som hon sade sig föredra termen ”romska”. I samtalen med Fraurud och Hyltenstam blev den samlade minnesbilden av det hela att Skolverkets representant i sammanhanget, som hette Maj Beijer, var väldigt drivande i diskussionerna som ledde till att romani chib kom att benämnas ”romska”. Enligt Ellen hade Hyltenstam och Fraurud istället tyckt att en ”anpassning till svenska språket” gjorde sig bättre i att man endast slopade ordet ”chib” och bara använde ”romani”. Detta vore enligt min uppfattning ett långt mer förståndigt och logiskt steg att ta, eftersom talarna själv säger att de talar ”romani” eller ”romanés”, vilket rakt översatt till svenskan betyder ”romska” respektive ”romskt”. Ellen efterforskningar har haft en stor betydelse för att utröna när och hur denna term på på tal och jag är väldigt tacksam för hennes hjälp.

Avslutningsvis berättade Ellen att begreppet även användes i Lexins första publikation, *Svensk-Romskt lexikon (ŠVEDINAKO-ROMANO/ARLIKANO LEKSIKONI)*. Som författare till detta står Baki Hasan.

För mig som språkbärare och talare av svensk romani, en varietet av romani som faller under det fastställda paraplybegreppet romani chib, är ISOF:s agerande i frågan obegripligt. Fast man behöver inte själv vara minoritetsspråkstalare för se det märkliga i denna historia. Inte minst är det relevant att fråga sig, såsom DO gör, varför denna ”anpassning till svenska språket” endast görs med romani chib? Varför gör ISOF inte likadant med exempelvis jiddisch och meänkieli? Eller andra språk som hindi, farsi, swahili och mandarin? Detta agerande är enligt min och många andras uppfattning till synes så pass anmärkningsvärt att det måste ifrågasättas. Ansatsen till att försöka införliva termen ”romska” tycks av mina efterforskningar att döma ligga hos ett fåtal tjänstepersoner vid statliga myndigheter. Att dessa tycks ha fått ett inflytande, som kan tyckas vara oproportionerligt stort, i denna fråga, är oroväckande i ett demokratiskt samhälle som Sverige. Det vore därför intressant om någon kunde reda ut hur detta begrepp kan anses stå sig i förhållande till gällande svensk lagstiftning och ratificerade konventioner.

Jon Pettersson

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Vi är en öppen organisation och vi har två former av medlemskap. Som ordinarie medlem innehar man rösträtt och är samtidigt förpliktad att delta i organisationens verksamhet aktivt, i enlighet med våra stadgar. Ansökan om ordinarie medlemskap skickas till info@frantzwagner.org tillsammans med referenser samt en förklaring i på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet. Styrelsen behandlar ansökan och beslutar ensam om vem som antas såsom ordinarie medlem. För ordinarie medlem erfordras personuppgifter samt e-postadress. Uppgifterna behandlas enligt PUL. Medlemsavgift för ordinarie medlem är 100 kr per person och år. BG: 278-9972

Som stödmedlem saknar man förpliktelser att delta inom organisationens verksamhet, såväl som rösträtt. Ett stödmedlemskap kostar 100 kr per person, eller 200 kr per familj, och år. För stödmedlem behövs endast namn och e-postadress, för utskick per e-post. BG: 278-9972